

LJUBO VUČKOVIĆ

DALMATINSKI PROLETERI

ZAPISI O RATNIM BRIGADAMA

8

**Odgovorni urednik
potpukovnik
MENSUR SEFEROV1Ć**

LJUBO VUČKOVIĆ

DALMATINSKI PROLETERI

**DRUGA DALMATINSKA PROLETERSKA
NARODNOOSLOBODILAČKA
UDARNA BRIGADA**

0

»NARODNA ARMIJA«
Beograd, 1968.

Brigada je odlikovana:

Ordenom narodnog heroja

Ordenom narodnog oslobođenja

Ordenom bratstva i jedinstva sa zlatnim vencem

FORMIRANJE BRIGADE

Dvadeset drugog septembra 1942. godine boravio sam u tek oslobođenom Mrkonjić-Gradu. Tu sam dobio poziv iz Operativnog štaba za Bosansku krajinu da se odmah javim u štab. (Tada sam bio načelnik štaba Četvrte crnogorske brigade.) Nijesam znao o čemu je riječ, te sam s kurirom koji je došao po mene krenuo istog dana.

Javio sam se komandantu Kosti Nađu. On mi gotovo bez riječi predade depešu Vrhovnog štaba. Depeša je bila kratka. U njoj je stajalo samo toliko da se odmah javim u Vrhovni štab radi odlaska na novu dužnost. Pitao sam druga Kostu da li on zna i nešto više o tome. Odgovorio mi je da ne zna i predložio da već sutra otputujem kamionom koji inače odlazi u Vrhovni štab.

Vratio sam se u štab Četvrte proleterske brigade i tamo saopštio odluku vrhovnog komandanta. Ni oni nijesu znali kuda će otići, samo su nagadali — smatrali su da će to, vjerovatno, biti neka krajiška ili dalmatinska jedinica, a možda će me poslati nekud u Hrvatsku.

Sutradan ujutro oprostio sam se od drugova iz štaba brigade. Zao mi je bilo što nijesam mogao vratiti i do Prvog bataljona da se i tu oprostim s drugovima s kojima sam proveo gotovo godinu dana u ratu. Međutim, Prvi bataljon je već bio na maršu.

Otkako je rat počeo prvi put sam sjeo u naš, partizanski kamion. Vozač kamiona je kao i ja bio

borac od 1941. godine, a po načinu njegove vožnje reklo bi se da upravljač nije ispuštao iz ruku. Vozio je odlično, mada je put bio prilično uzan i na mnogo mjesta raskopan; partizani su ga donedavno rušili, a sada ga moramo popravljati, jer nam je potreban. Rušićemo ga, siguran sam, ponovo ukoliko neprijatelj opet ovlada ovom teritorijom.

Sjedio sam pored vozača. On mi je gotovo za sve vrijeme vožnje pričao o sebi i o raznim doživljajima iz života prije rata. Sa gorčinom je pričao o gazdama i poslodavcima i o svom mučeničkom životu dok je bio šegrt.

»Eto, moj druže, ja se borim za to da takvih gazda i takvih nečovječnih postupaka s ljudima više nikada ne bude«, ponovio mi je nekoliko puta u toku vožnje.

Uz put smo se često morali zaustavljati da bismo popravili put ili s njega sklonili kamenje. U kamionu je bilo još pet-šest partizana, iz raznih jedinica. I oni su išli u istom pravcu, pa nam nije bilo teško da ponegdje sklonimo kamenje, a ponegdje nabacamo zemlju da bi kamion mogao proći. Kretali smo se dosta sporo, ali u poređenju s pješačenjem bila je to velika brzina.

Poslije 4—5 časova vožnje stigli smo u Mliništa, u kojima je tada bio Vrhovni štab.

Čim sam stigao javic sam se načelniku Vrhovnog štaba. On mi ništa nije rekao o tome zbog čega sam pozvan i na koju dužnost odlazim. Kazao mi je samo toliko da tu sačekam dok se on ne vrati, a on će provjeriti da li je vrhovni komandant drug Tito slobodan, pošto je bio na sastanku s nekim drugovima.

Ubrzo se vratio i rekao mi da me drug Tito očekuje u svom šatoru.

NAREĐENJE DRUGA TITA

Čim sam ušao drug Tito je ustao i pozdravio se sa mnom. Sjeli smo za sto na kojem su bile samo vojničke karte, lupa i nekoliko olovaka u boji.

Prvo mi je rekao da mu u vezi s napadom na Jajce saopštим sve što znam o pripremama obavljenim do mog polaska. Iznio sam mu sve što sam znao; međutim, to nije bilo dovoljno, jer se drug Tito interesovao i za pojedinosti. Saopšto mi je da će napad početi sutra, tj. u noć između 24. i 25. septembra, i da je za nas i vojnički i politički neobično važno da u tom trenutku oslobođimo tako veliki grad kao što je Jajce. Bio je gotovo siguran u to da će brigade koje su dobile taj zadatak uspjeti da ga ostvare.

Zatim se Tito interesovao za stanje u Četvrtoj proleterskoj brigadi, jer je ona do tada bila pretrpjela dva prilična neuspjeha — prilikom napada na Bugojno i Kupres, i bili su joj nanijeti znatni gubici. Odgovorio sam mu da je stanje vrlo dobro i da je to brigada kojoj se može povjeriti svaki zadatak.

»Svakako«, nastavio je drug Tito, »za juriše je odlična, ali još nije potpuno savladala vještinu borbi u gradovima. Ne bi bilo dobro da i treći put pretrpi neuspjeh, jer bi se to moglo odraziti i na moral boraca.«

Na kraju mi je saopšto moju novu dužnost: odlazim u Dalmaciju za komandanta Druge dalmatinske brigade, koju je potrebno formirati od jedinica Sjevernodalmatinskog odreda.

Drug Tito me je prilično potanko upoznao sa stanjem u Dalmaciji, koju je u ljeto i jesen 1942. godine zahvatio takav ustanički polet da je sa svih strana pristizao ogroman broj novih boraca. Sve postojeće jedinice su se popunile, a velik broj novih je formiran. Pored toga, više od dvije hiljade boraca će se uputiti da popune proleterske brigade.

Na sastanku koji je održan u Vrhovnom štabu 28. avgusta sa štabom Četvrte operativne zone donijeta je odluka o formiranju dalmatinskih brigada. Već su formirani Prva dalmatinska brigada i veći broj samostalnih bataljona i odreda.

Na kraju razgovora drug Tito mi je naredio da se javim u štab Četvrte operativne zone, koji je bio u Livnu, a tamo će dobiti bliža uputstva o jedinicama od kojih treba formirati brigadu. Rekao mi je da imam na umu i to da su posrijedi mladi borci i da svakako nastojim da prve akcije i borbe brigade ne budu suviše teške. Jer važno je da se u početku postižu makar i manji uspjesi i da se obilno koristimo iskustvima proleterskih brigada.

U STABU ČETVRTE OPERATIVNE ZONE

Prenoćio sam u Vrhovnom štabu, a ujutro, motrom sa prikolicom, produžio preko Glamoča u Livno.

Vozio me je jedan borac — šofer iz Pratećeg bataljona. Uz put nam se nekoliko puta kvario motor, tako da smo putovali gotovo cio dan.

U Livno smo stigli u sam mrak. Odmah sam se javio u štab Četvrte operativne zone. Najprije me je primio načelnik štaba Velimir Terzić. Razgovarali smo do duboko u noć, i na kraju se dogovorili da se ujutro javim komandantu i komesaru zone.

Znali smo da te noći naše brigade biju veliku bitku za Jajce, pa je Terzić naredio kuriru da sve vrijeme bude pored telefona i da nas probudi ako neko bilo šta o tome javi. Prvi put od početka rata spavao sam u gradu i u krevetu sa dušekom.

Ujutro sam se javio komandantu zone Vicku Krstuloviću i komesaru Ivici Kukoču. Oni su me do pojedinosti upoznali sa situacijom u Dalmaciji, po-

sebno s prilikama na teritoriji Sjevernodalmatinskog odreda. Dugo su govorili o jačini okupatorovih snaga i o njihovim slugama četnicima i ustašama, kao i o borbama koje su njihove jedinice u posljednje vrijeme vodile.

PRIHVATNI PUNKTOVI

Ustanički pokret je toliko oživio u Dalmaciji i toliko ju je zahvatio da se jedva stiže da se novoprdošli borci organizovano prihvate i rasporede po jedinicama, mada su prihvati novih boraca i kanali za izvlačenje odlično organizovani. Gotovo cijela Dalmacija je prekrivena prihvativim punktovima, kako su ti centri tada nazivani.

Zadatak punktova je bio i da prihvataju nove borce i da održavaju sigurnu i neprekidnu vezu sa okupiranom teritorijom, pogotovo sa okupiranim gradovima. Partijske i skojevske organizacije su tako izvodile akcije u okupiranim gradovima Splitu i Šibeniku da sam im se divio.

Saopštili su mi da su odlučili da u sastav Druge brigade uđu: bataljon »Branko Vladušić«, koji je od svog formiranja (21. maja 1942. godine) bio u sastavu Sjevernodalmatinskog odreda; Dinarski i Vanganski bataljon, koji tek što su bili formirani (na Dinari) i Primorski bataljon, koji se formira od boraca što neprekidno pristižu sa otoka Iža.

Gоворили су ми о неопходности политичког рада на терену и о неким специфностима тога краја с обзиром на то што на тој територији има и Хрвата и Срба. Такав ће бити и састав brigade: и у њој ће бити готово подједнако Хрвата и Срба.

Osnovni zadatak koji sam tom prilikom dobio bio je da se brigada što prije formira kako bi u najskorije vrijeme bila sposobna za izvršavanje borbenih zadataka.

Želio sam da što prije krenem kako bih odmah pristupio sprovodenju zadataka koje sam primio od vrhovnog komandanta i od štaba Četvrte zone. Međutim, saopšteno mi je da moram dan-dva sačekati kurire koji otuda dolaze, pa da pođem s njima.

Sljedećeg dana je stigla radosna vijest za sve nas: napad na Jajce je u potpunosti uspio, i sada je taj grad u našim rukama. Borba je bila neobično teška, jer su u gradu bile vrlo jake neprijateljeve snage. Neprijateljevi gubici su bili znatni: 220 mrtvih i 204 zarobljena vojnika; zaplijenjeno je oko četiri vagona municije i sve naoružanje posade, kao i velike količine hrane, odjeće i obuće. Tog časa sam zažalio što moja buduća brigada nije sada nešto bliže Jajcu, jer bismo sigurno dobili nešto zaplijenjenog oružja i municije, što bi nam svakako bilo od velike koristi.

Dvadeset sedmog septembra 1942. godine pošao sam s kuririma Livanjskim poljem u Sajkoviće, gdje smo stigli kasno po podne. Sajkovići su rodno mjesto Cvije Oreščića, koji se stavio na čelo ustanka u selima Livanjskog polja. Cvijo nije bio u selu, već negdje na položaju.

U odboru sam sreo Branka Obradovifa, bivšeg aktivnog oficira. Zapitao sam ga otkud on tu i šta radi. Odgovorio mi je da je došao u partizane iz Sinja i da mu je supruga strijeljana. Tu je samo privremeno, dotle dok, kako on u šali reče, partizani ne zaplijene topove od neprijatelja, a tek onda će on — artiljerac najviše biti od koristi.

Okupljeni seljaci su mi pričali prosto nevjerojatne pojedinosti o svome komandantu Cviju Oreščiću. Tvrdili su da njega zrno ne može da pogodi. Borbe vodi stalno na konju, ali ga zrno neće. Do tada je vodio dvije veće borbe s Talijanima, i u oba slučaja je pobijedio. Ispričali su mi kako je u posljednjoj borbi počeo tobože da odstupa i da je tako naveo Talijane u živo blato koje se nalazi na jednom

dijelu Livanjskog polja. Mene su pitali u koju vojsku idem, pošto su za njih u to vrijeme postojale samo dvije oslobođilačke vojske: Cvija Orešića i Vice Buljana. Kada sam im odgovorio da idem u dalmatinsku brigadu Titove vojske, začudili su se kakva je to sada treća vojska.

Sjedio sam s njima dugo te noći, i pričao im o drugu Titu, Partiji, Narodnooslobodilačkoj vojsci i proleterskim brigadama. Istina, čuli su da je iz Srbije i Crne Gore stigla neka vojska, ali je još nijesu vidjeli. Znali su samo to da je to dobra vojska i da je ona i Livno oslobođila, tako da sada ne strahuju od okupatora iz Livna. Željeli su da i Bosansko Grahovo što prije oslobođimo, jer bi u tom slučaju i s te strane bili potpuno sigurni.

Prenoćili smo kod njih, a sutradan ujutro produžili preko sela Luga i Peulja, a zatim se preko prevoja Privija na Dinari spustili u selo Uništa. To je selo bilo pretvoreno u pravi vojnički logor. U svakom dvorištu tog malog naselja vidjela se samo vojska. Sa svih strana su se čule partizanske i dalmatinske pjesme.

Stigao sam u štab i upoznao se sa komesarom Antonom Jurlinom Markom, zamjenikom komandanta Jovom Martićem i operativnim oficirom (kako se tada nazivao načelnik štaba) Ljubom Trutom. Mada smo se tada prvi put vidjeli, susret je bio srdačan, a poslije kratkog razgovora osjećao sam se tako kao da sve njih odavno poznajem.

Iste noći sam se javio operativnom oficiru štaba Četvrte zone drugu Maksu Baće, koji je nekoliko dana prije mene stigao u Uništa i koji je boravio u jednoj kućici nedaleko od štaba brigade. Pisao je izvještaj komandantu zone o situaciji na tom terenu i o akcijama koje su namjeravali da izvedu.

Bez mnoga uvoda drug Milić, kako mu je bilo partizansko ime, otpoče da me opširno upoznaje sa situacijom na tom sektoru Dalmacije. Govorio je

dugo i iznosio sve važnije pojedinosti kako o neprijatelju tako i o našim snagama. Dao mi je shemu sa ucertanim punktovima i svim vezama koje idu preko njih do mora i otoka. U prvi mah se nijesam mogao snaći jer teren nijesam poznavao. Pored toga, reče mi da priličan broj četa i vodova koji treba da uđu u sastav brigade izvodi manje diverzantske akcije prema Vrlici, Sinju i Kninu i saopšti mi svoje mišljenje o tome kuda bi ih još trebalo uputiti. Zabilježio sam to, jer nije bilo moguće sve upamtiti.

Govoreći o jačini neprijatelja u okolnim gradovima, kazivao je i o ustaškom i četničkom pokretu na tom terenu i o jačini ustaških i četničkih snaga. Navodio je i imena njihovih vođa i vojvoda, o kojima do tada nijesam bio ništa čuo. Iznenadio se kada je saznao da prvi put čujem za vođu kninskih četnika popa Đujića i za Markicu Cućuza, koji se sa svojom bandom vrti oko Bosanskog Grahova. Rekao sam mu da će brzo ući u situaciju, jer se u borbama neprijatelj najbolje upozna.

Na kraju smo se sporazumjeli i o danu formiranja brigade. Dogovorili smo se da se podloži komandantu Četvrte zone da to bude 3. oktobra u ovom selu.

PRVI DOGOVORI U BRIGADI

Ujutro smo održali prvi sastanak štaba i dogovorili se o svemu što treba preduzeti za četiri dana koliko nam je ostalo do svečanog formiranja brigade. Tom prilikom sam se potanko upoznao sa stanjem u brigadi. Najviše me je brinulo to što je u njoj bilo prilično dosta novih boraca, ljudi bez ikakvog oružja. Ali znao sam i to da oružje nećemo dobiti iz magacina, već da se treba pobrinuti i što prije ga oteti od neprijatelja.

Istog dana smo održali sastanak i sa štabovima bataljona (štabovi su bili prilično nekompletni; obično su nedostajali zamjenici komandanata i komesara). Poslije referisanja o stanju svakog bataljona, brojnom stanju i naoružanju, kao i o dotadašnjim akcijama, dogovorili smo se o daljem radu. Za ta četiri dana do formiranja brigade osnovno je bilo srediti bataljone i sa borcima i starješinama što više raditi na učvršćivanju svake jedinice. Napravljen je plan vojničkog i političkog rada.

Sljedećih dana sam obišao bataljone. Svuda sam nailazio na divne i simpatične mladiće. Bila je to u pravom smislu riječi omladinska brigada! Pretežan broj boraca nije bio stariji od dvadeset godina. Najčešće su me pitali: »Kada će naša brigada u akciju?« Željno su očekivali prve akcije i prve uspjehe. Svi ti borci su bili duboko svjesni i odani ljudi, svi do jednoga su bili spremni na najteže napore i akcije, pa sam se prilično začudio što među njima ima tako malo članova Partije i skojevaca. Po ubjedjenju svi su oni bili komunisti i svjesni borci revolucije.

Stoga je bilo neophodno potrebno u tom smislu što prije popraviti stanje, mada nijesmo imali dovoljno kadra.

SVEČANO PRIMANJE ZASTAVE

Tih dana je stigao i Jovo Kapičić, koji je postavljen za zamjenika komesara brigade. Budući da je stekao veliko iskustvo u partijskom radu, prije rata i u Prvom bataljonu Prve proleterske, počeo je da sređuje partijsku organizaciju i intenzivirao je partijski rad u brigadi. Već na prvom sastanku štabne celije primljen je u Partiju Ljubo Truta. Najveća teškoća u partijskom radu brigade bilo je nedostajanje kadra, pogotovu zamjenika komesara bataljona, te smo se obratili za pomoć štabu zone.

Trećeg oktobra 1942. godine u 16 časova, u malom dalmatinskom selu Uništima, na padinama Dinar je postrojenoj brigadi je govorio drug Vicko Krstulović, komandant Četvrte operativne zone. Kada je završio govor svečano je predao zastavu Drugoj dalmatinskoj narodnooslobodilačkoj udarnoj brigadi i svim njenim bataljonima. Iz ruku komandanta zone zastave su primili komandant brigade i komandanti bataljona.

Držeći zastavu brigade, u ime svih boraca i starješina brigade dao sam obećanje komandantu i komesaru zone (i zamolio ih da datu riječ prenesu Vrhovnom štabu) da će Druga dalmatinska pod tom zastavom časno izvršavati svaki zadatak na svom borbenom putu. Pored toga, obećao sam da ćemo, bez obzira na to što nemamo dovoljno iskustva i naoružanja, učiniti sve da što prije stanemo rame uz rame s našim slavnim proleterskim brigadama.

Gоворили су и комесар brigade, замјеник комесара brigade i jedan borac, a zatim je položena svečana zakletva.

Sa svečanosti je upućeno sljedeće pozdravno pismo vrhovnom komandantu drugu Titu: »Vrhovnom komandantu Narodnooslobodilačke partizanske i dobrovolske vojske drugu Titu.

Sa svečanog osnivanja naše Druge dalmatinske udarne brigade mi, borci, komandiri, komandanti i politički radnici, šaljemo Tebi, druže Tito, vodiču naš u ovom teškom, neravnopravnom ali pobedonosnom ratu, svoje prve partizanske plamene pozdrave.

Mi, sinovi plavog Jadrana i kršne nam Dalmacije, koja, prodana, izdana i rastrgana, već godinu i po dana krvari pod čizmom krvavog fašizma, kunešmo se da nećemo odložiti oružje dok se na našem Jadranu opet ne bude vijorila naša, hrvatska narodna zastava, dok u našim radionicama i na našim poljima ne bude opet radio naš slobodan čovjek. Spremni smo, vodiču naš, da se pod Tvojim vo³

stvom, zajedno s našom braćom iz cijele Jugoslavije, na svakom mjestu i u svako vrijeme borimo protiv mrskog fašizma dok i posljednji fašistički pas ne bude uništen. Spremni smo svakog časa da dademo svoje živote, da budemo udarnici borbe za oslobođenje«.

Uz zvuke muzike, uz partizanske marševe svečanost je završena divnim defileom boraca brigade ispred komandanta i komesara Četvrte operativne zone.

Na taj način je Druga dalmatinska narodnooslobodilačka udarna brigada bila zvanično formirana. U njen sastav su ušli ovi bataljoni:

Bataljon »Branko Vladušić« iz Sjeverno-dalmatinskog odreda, kao Prvi bataljon. Bataljon je dobio naziv po narodnom heroju Branku Vladušiću, zemljoradniku iz Zrmanje, koji je prilikom napada na Srb poginuo 7. marta 1942. godine kao desetar i puškomitraljezac. Taj bataljon je formiran 21. maja 1942. godine od boraca iz općine Zrmanja, sela Plavnog, Bukovice i iz primorja. Bili su to borci sa dosta borbenog iskustva koje su stekli u mnogim okršajima sa Talijanima i četnicima. Krajem septembra bataljon je iz Srba stigao na Dinaru. U svom sastavu je imao 240 boraca, 190 pušaka, 6 puškomitraljeza i jedan teški mitraljez.

Dinarski bataljon, koji je ušao u sastav brigade kao njen Drugi bataljon. Formiran je 10. septembra od boraca prikupljenih po dinarskim punktovima a naziv »Jerko Ivančić« je dobio po istaknutom političkom radniku iz Splita koga su Talijani ubili u zatvoru 27. I 1942. godine. U svom sastavu je imao oko 240 boraca, 168 pušaka i 6 puškomitraljeza.

Vaganjski bataljon, koji je ušao u sastav brigade kao njen Treći bataljon. Formiran je 19. septembra u selu Uništima na Dinari. U njegov sastav su ušli borci iz Cetinske krajine koji su bili u sastavu Vaganjske čete i čete na Vještića-gori, kao i

tek pristigli borci iz primorja (oko 70). Bataljon je imao u svom sastavu oko 180 boraca, 143 puške i 2 puškomitrailjeza. Naziv »Nikola Vrančić« dobio je po partijskom radniku iz Vrlike koji je kao komandir Cetinske čete poginuo u borbi sa četnicima maja 1942. godine.

Primorski bataljon, koji je ušao u sastav brigade kao njen Četvrti bataljon. Bio je sastavljen gotovo isključivo od omladinaca sa otoka Iža. Nosio je naziv »Živko Peran« po Vladimiru Peranu Živku, studentu iz Šibenika, koji je juna 1942. poginuo kao komandant bataljona.

Dvadeset petog jula 1942. godine aktivisti sa otoka Iža su izveli akciju na talijanski magacin ulja koje su Talijani zaplijenili od seljaka. U odmazdu na to Talijani su pokupili 80 omladinaca sa Malog Iža, ukrcali ih na brod »Sofija« i poveli u Zadar. Uz put su omladinci napali posadu broda. Ubili su 4 i ranili 2 neprijateljeva vojnika, a 2 su se spasila plivanjem. Istim brodom, kojim su sada sami upravljali, omladinci su se vratili na otok. Tu se sada okupilo oko 180 muškaraca i 60 žena. Svi su se zatim prebacili na Dugi Otok, odakle su preko Kornata stigli na kopno. Kod sela Vodica se 4. septembra od njih formira Primorski bataljon. On je u svom sastavu imao oko 200 boraca i oko 60 pušaka. Na dan formiranja brigada je imala 836 boraca, 627 pušaka, 23 puškomitrailjeza i jedan teški mitraljez. Iz Vodica je bataljon krenuo u Srb, a zatim je produžio na Dinaru.

Prema izvještaju zamjenika komesara brigade od 14. novembra upućenom CK KPJ, u brigadi je bilo 114 članova KPJ: u Prvom bataljonu 18, u Drugom 29, u Trećem 25 i u Četvrtom 23; u štabu brigade 11, u sanitetu 5 i u intendanturi 3.

U isto vrijeme je u skojevskoj organizaciji bilo 296 članova, a kandidata za članove KPJ 68.

Dakle, više od polovine svih boraca već je bilo organizovano, te se i politički rad u brigadi mogao intenzivno sprovoditi.

Tačnog podatka o brojnom stanju žena u brigadi nema, ali se sa sigurnošću može tvrditi da ih je bilo najmanje 60.

Uslovi za kulturno uzdizanje boraca bili su veoma dobri, jer je u brigadi bilo dosta mlađih iz grada. Tako su se na samom početku mogle formirati kulturno-umjetnička ekipa i tehnika. Ekipa je počela da daje priredbe za narod i borce, a tehnika da štampa radio-vijesti i materijal za teoretsko uzdizanje i politički rad i sl.

Već prvog dana postojanja brigade u njoj je formirana glazba od 7 članova, koja je 21. oktobra popunjena članovima vatrogasnog glazbe iz sela Zrnovica, koji su svi došli u partizane.

PRVI BORBENI ZADATAK

Još svečanost povodom formiranja brigade nije bila završena a od načelnika Vrhovnog štaba je stiglo naređenje da brigada poteče na izvršenje prvog borbenog zadatka. U telefonskom naređenju je stajalo da brigada kreće ka Tičevu i zatvori pravce od Bosanskog Grahova prema Drvaru i Livnu.

U noć između 4. i 5. oktobra brigada je pošla da izvrši zadatak, a već sutradan akcije su počele. Smatrali smo da je pravac Bosansko Grahovo — Drvar u tom času najvažniji, pogotovo kada je neprijatelj već zauzeo Ključ. Za taj pravac smo odredili dva bataljona, s tim da jedan bude u selu Peći i da drži položaje Tavani — Borovača — Veliki Krš, a drugi u selu Resanovcima sa zadatkom da zatvara pravac Bosansko Grahovo — Drvar i kontroliše brdo Uilicu u pravcu Gornjeg Tiškovca. Treći bataljon je bio u Malom i Velikom Tičevu da bi zatvorio pravce prema Bosanskom Grahovu i držao položaj

na Marinom brdu. U četvrtom bataljonu smo imali naoružanu samo jednu četu, koju smo ostavili u Gornjim Peuljama da zatvara pravac Bosansko Grahovo — Livanjsko polje.

U izvještaju štaba brigade od 5. oktobra 1942. godine dostavljenom Vrhovnom štabu o izvršenju na-ređenja da posjedne položaje na sektoru Grahova predloženo je:

»... S obzirom na postojeće stanje, ima mogućnosti za razvijanje jačeg partizanskog pokreta u čitavoj srednjoj i sjevernoj Dalmaciji. U selu Golubiću, koje se nalazi između Knina i četničkog rasa-dnika Strmice (odakle je i sam bandit Đujić) seljaci su sami, po svome nahođenju, izveli 5 četničkih vođa iz svoga sela pred narod i osudili ih na smrt. Strijeljanje je izvršeno 2-og ovog mj. u 4 sata poslije podne.

Zboru koji je bio zakazao Đujić u selu Plavnom seljaci nisu htjeli prisustvovati. I u ostalim selima u toj okolini dešava se slično, pa bi bilo neophodno da se ovaj momenat iskoristi.

Ukoliko bi se razbila neprijateljska ofanziva oko Ključa, bilo bi neophodno da se da u zadatak našoj brigadi da podje u pravcu Vrlike, Knina i Drniša, jer bi to bilo vojnički i politički značajno. Pored toga, veći broj manjih i većih ustaških, talijanskih i četničkih uporišta nalazi se u okolini Vrlike, Knina i Šibenika, koji bi se lako mogli likvidirati. Tom likvidacijom politički bismo mnogo dobili i vjero-vatno da bismo imali ogroman priliv u partizane.

Molimo da se prilikom određivanja zadatka na-šoj brigadi imaju u vidu i ove okolnosti...

Potrebno je da nam što prije odredite politodjel kako bi nam pomogao u političkom radu na uzdizanju naših partizana i kako bi bio bolji i temeljniji rad u narodu ovih krajeva.«

Taj smo prijedlog dostavili Vrhovnom štabu jer smo smatrali da bi našoj mladoj brigadi takav zada-

tak mnogo više odgovarao: imala bi malobrojnijeg i slabijeg neprijatelja i svakako bi postigla početne uspjehe, što bi joj u svakom pogledu mnogo značilo. Svi smo se plašili pasivnog držanja položaja, ja pogotovo, jer sam u povlačenju iz Crne Gore dobro iskusio šta znači takav način odbrane. Pored toga, naoružanje nam je bilo slabo, te smo bili sigurni da ako neprijatelj izvrši jači prođor nećemo uspjeti da održimo položaje. Zbog toga smo neprekidno insistirali na aktivnim, makar i manjim akcijama bataljona čim se neprijatelj pojavi.

Prva četiri dana bilo je, uglavnom, sve mirno na našim položajima, a onda su na scenu stupili četnici.

Devetog oktobra, u samu zoru, četnici su, kao talijanska prethodnica, opkolili i iznenada napali naš slabo naoružani Četvrti bataljon (imao je svega 49 pušaka). U isto vrijeme su napali na štab bataljona i većinu nenaoružanih boraca u selu Peuljama, kao i na položaje zapadno od Donjih Peulja. Neki seljaci iz sela Donjih Peulja pridružili su se četnicima u napadu i pucali našim borcima u leđa. Pretrpjeli smo teške gubitke: 9 boraca je poginulo, a 7 je nestalo.

Hitno smo uputili u tom pravcu Treću četu Drugog bataljona da preko Marina brda udari četnicima u bok. Ceta je stigla neobično brzo, i čim je stupila u borbu četnici su pobegli prema Grahovu.

Zgradu u kojoj je bio štab Četvrtog bataljona pogodila je minobacačka granata i izgorjela je. U njoj je izgorjela i zastava bataljona. Takode je izgorjela i kuća u kojoj su bili neki zarobljeni Talijani, koje je tih dana trebalo zamijeniti za naše drugove u talijanskim zatvorima.

Sutradan sam obišao Četvrti bataljon i položaje koje je on do tada držao. Prikupljali su i sahranjivali poginule drugove. Prizor je bio jeziv. Pravo varvarstvo, bezumnost i potpuno odsustvo svega

ljudskog. Nije bilo pognulog borca koji nije imao mnoštvo rana: gotovo svi su bili izbodenici i isječeni noževima. Mrtvima su nečovječni ljudi rezali petokrake zvijezde na čelima, pucali u usta i si. Naišao sam i na jednu mrtvu drugaricu, koja je vjerovatno bila zarobljena, a zatim silovana i mučena. Bila je potpuno naga i po cijelom tijelu izbodena noževima. Užas i zvjerstvo za kakvo do tada nijesam ni čuo ni kakvo nijesam vidio!

Od nekih seljaka smo saznali da su četnici odveli u Grahovo tri zarobljena borca. Jednom od njih, koji je na rukavu imao oznake političkog delagata voda, izrezali su petokraku zvijezdu na čelu. Govorili su da će ga povesti u Grahovo da pokažu Talijanima i narodu kako izgledaju komunisti.

Uhapsili smo 18 muškaraca iz sela Donjih Peulja u koje smo sumnjali da su učestvovali u borbi protiv našeg Četvrtog bataljona. Odvedeni su u štab brigade i tu saslušani. Na saslušanju su šestorica priznali da su bili u vezi sa četnicima i da su učestvovali u napadu. Oni su osuđeni na smrt i strijeljani, a ostali su pušteni kućama.

Tih dana su u brigadi gotovo svakodnevno stizali novi borci iz Dalmacije. Samo 7. oktobra stigla su 72 druga i 6 drugarica iz Šibenika i okoline. Po svemu je izgledalo da je stanje u Dalmaciji tako dobro da bi bilo neophodno potrebno da se neke naše brigade što prije orijentišu na taj teren.

U izvještaju štaba Četvrte operativne zone od 11. oktobra 1942. godine dostavljenom Glavnom štabu Hrvatske, u kom se govorilo o vojno-političkom stanju i uslovima za razvoj opštег narodnog ustanka u Dalmaciji, pored ostalog, je stajalo:

»Poslije velikog pokolja hrvatskog stanovništva od strane četnika i Talijana stanje u hrvatskom narodu u Dalmaciji je vrlo teško. Narod bježi u planine, traži zaštitu naših najbližih mještanskih par-

tizanskih jedinica. Sve što ima pušku hvata se u borbu sa ovim bandama. Oni koji nemaju oružja javljaju se dobrovoljno i u masama našim najbližim jedinicama i stavlju se na raspoloženje za zajedničku borbu protiv zajedničkog neprijatelja. Narod otvorenio i iskreno traži našu pomoć, da ga uzmemo u zaštitu i da ga spasimo od dalnjeg pokolja. Svi u Dalmaciji očekuju partizansku vojsku kao jedinoga spasioca i zaštitnika u ovoj situaciji...

Prema izloženom stanju politička situacija u Dalmaciji je takva da je potpuno zreo momenat za opšti narodni ustank u Dalmaciji. Taj momenat još nije prošao, on još traje izvjesno vrijeme. Mi ne bismo smjeli propustiti ovaj momenat i ne iskoristiti sadašnju situaciju za dalji razvoj naše narodnooslobodilačke borbe. Treba imati u vidu to da se događaji vrlo brzo razvijaju i da pogodni momenti za djelovanje brzo prolaze.

Vojnički momenat, tj. mogućnost za vojničku intervenciju je također veoma povoljna. Naše jedinice, koje narod željno očekuje, biće u stanju da zajedno sa zatalasanim masama narodnim postignu velike rezultate i u potpunosti izvrše sve postavljene zadatke sa najmanje žrtava.

Za vojničku intervenciju u Dalmaciji treba uzeti u obzir sve mobilne jedinice ove zone, tj. I i II dalm. brigadu i III odred.

... Druga dalmatinska brigada treba da bude upućena u sjevernu Dalmaciju, da na svom putu likvidira četnička uporišta Vrliku i Kijevo, očisti dolinu Cetine, a zatim da se prebaci na prostor Mošć—Kozjak i da očisti sav prostor između linija Knin — Drniš — Šibenik i Sinj — Split. Poslije ovog čišćenja jedinice ove brigade bi se sa istim ciljem prebacile u Bukovicu, na desnu obalu rijeke Krke, pošto bi prethodno ostavile na ovom oslobođenom teritoriju izvjesne mještanske i novoformirane jedinice.«

POLOŽAJ OKO GRAHOVA

Na položajima oko Grahova brigada je ostala sve do 24. oktobra, kada je primila naređenje da krene prema Dalmaciji.

Za to vrijeme, pored toga što su držali položaje, gotovo svi bataljoni brigade su izvršili po neku manju ali uspješnu akciju. U noć između 9. i 10. oktobra na položaju kod Tiškovca je jedna četa Trećeg bataljona zarobila 9 četnika i zaplijenila 9 pušaka.

U noć između 11. i 12. oktobra Prvi bataljon je ušao u Plavno. U tom bataljonu je bilo prilično boraca iz Plavna, te nijesu bili potrebni vodiči. Akcija je dobio izvedena. Zarobljeno je 19 četnika i zaplijenjeno 15 pušaka. Među zarobljenim četnicima je bio samo jedan bandit, te su svi osim njega pušteni kućama. Radovali smo se tim, iako malim, uspjesima, osobito zaplijenjenim puškama, jer nam je oružje bilo neophodno potrebno i za »stare« borce brigade i za sve one koji su neprekidno pristizali iz Dalmacije.

Preko noći između 16. i 17. oktobra ponovo je I bataljon izveo akciju na četničke položaje oko Vagnja i na Crnom vrhu. Jači otpor su četnici pružili samo na Crnom vrhu. Prema izvještaju štaba bataljona, u borbi je ubijeno 8 četnika, a zarobljena su 3. Zaplijenjen je jedan teški mitraljez, jedan puško-mitraljez i četiri puške.

Šesnaestog oktobra su u politodjel naše brigade stigli drugovi iz proleterskih brigada Tihomir Janjić, Tasa Mladenović i Mirko Milojković, koji je odgovarao za rad s omladinom.

Pošto se od Sinja i Vrlike očekivala jača neprijateljeva ofanziva, mi smo, po naređenju štaba Četvrte operativne zone uputili Drugi bataljon, bez jedne čete, preko Dinare i Uništa, a svi ostali bataljoni su ostali na svojim položajima. Obaviješteni od

svojih simpatizera da je glavnina bataljona otišla iz Peulja i da je ostala samo jedna četa, četnici su u zoru 22. oktobra, po snijegu i vijavici, napali tu četu Drugog bataljona. I tom prilikom su uspjeli da iznade četu i da nam nanesu gubitke (4 borca su poginula, a 2 drugarice su nestale). Mogu zamisliti šta su s tim drugaričama radili, jer je to bila ista ona banda Markice Čućuza koja je prije desetak dana svirepo mučila zarobljene i kasapila poginule iz Četvrtog bataljona.

Ovom prilikom nijesmo imali vremena da se s tim četnicima obračunamo, jer su nas čekali drugi, važniji zadaci.

I dalje su pristizali u brigadu novi borci iz Dalmacije. Osamnaestog oktobra je stiglo 106 drugova i drugarica iz primorja. Oni su sa sobom ponijeli svega 15 pušaka i nešto sanitetskog materijala. Oružje postaje iz dana u dan sve teži problem brigade, a u odbrambenim borbama, u kojima smo go tovo neprekidno od formiranja jedinice, ne možemo doći do većeg plijena.

Istog dana naveče izvedena je prva, vrlo uspjela priredba za borce i narod Tičeva. Škola u kojoj su dali priredbu borci Četvrtog bataljona bila je prepuna. Priredbi su prisustvovali Ivica Kukoč i Maks Baće, politički komesar i operativni oficir Četvrte operativne zone.

U Tičevu nije bilo mladića starijeg od 15 godina, jer su svi muškarci bili u partizanima, u nekoj od krajiških brigada. Kod kuća su bili samo starci, žene i djeca. Narodnooslobodilački odbor sela odlično je radio. Čim smo stigli u Tičovo predsjednik nam se javio i pitalo šta treba da učine za nas. Svaka žena u selu je preko dana radila na njivi ili u šumi, a naveče plela vunene džempere ili čarape za borce. Neprekidno su ponavljale: »Rano moja, dolazi zima,

pa moramo našim borcima spremiti nešto toplije, da se ne posmrzavaju na položajima«.

Devetnaestog oktobra su u Malo Tičevu stigla dva bataljona Druge proleterske i odmah zauzela položaje prema Grahovu. Talijanska artiljerija je neprekidno tukla položaje našeg Prvog i Trećeg bataljona, i pod pritiskom znatno nadmoćnijeg neprijatelja Prvi bataljon se povukao na nove položaje u pravcu Resanovaca. Dva dana kasnije naređeno je našem Drugom bataljonu da što prije stigne u Vrdovo, pošto se od Obrovca očekivao jači pritisak Talijana.

Istoga dana je stigla i muzika, koja će od sada biti stalno u sastavu naše brigade. Primio sam muzičare i porazgovarao s njima. Bili su to mladići iz sela Zrnovice blizu Splita. Svi su oni sa svojim instrumentima, zajedno sa ostalim mladićima iz sela, pošli u partizane. Od toga dana neprekidno su bili sa borcima brigade, i na maršu i na odmoru, a kada bi zatrebalo znali su da ostave instrumente i s puškom u ruci da podu u borbu — na juriš, ili da ponesu ranjenika, kao što su na Sutjesci nosili komesaru brigade. Svirali su ne samo borcima brigade već i narodu sela kroz koja smo prolazili ili u kojima smo se zadržavali. Čim bi počeli da sviraju narod bi se okupljao da čuje i vidi partizansku muziku. (I danas kada se sretнем s nekim od preživjelih rado se podsjetimo na muziku brigade i njeno sviranje juriša prilikom izvođenja napada na talijanske položaje na Čilašu i Ozrenu, ili toga kako su muzičari s puškom i bombama jurišali na njemačke položaje u Crnoj Gori.)

Sutradan smo od načelnika Vrhovnog štaba primili naređenje u kojem je preciziran zadatak brigade u napadu na Grahovo koji je trebalo da uslijedi 25. oktobra.

NEPRIJATELJ ZAUZEZO LIVNO

U naređenju su bila data opširna uputstva i pregled situacije. Jedino još nijesmo mogli sprovesti u život naređenje da »brigadu ubuduće ne cjepljamo«. I u tom naređenju se predviđalo cjepljanje brigade: dok tri bataljona treba da dejstvuju ka dolini Cetine i Vagnju, jedan mora porušiti drum i postaviti zasjede južno od Strmice.

Još od formiranja štab brigade je uvijek želio da brigadu ima na okupu kako bi je što prije sredio i u manjim ofanzivnim akcijama očeličio, ali mu to, mada je u tom smislu iznosio usmene, pa i pismene, predloge, do sada nije pošlo za rukom. Pored toga, tih dana se desilo da primimo naređenje sa dvije strane — od načelnika Vrhovnog štaba i od operativnog oficira štaba Četvrte zone, te smo bili primorani da nekim bataljonima suviše često mijenjamo zadatke.

Tog dana, 25. oktobra, jedinice Druge proleteriske brigade su preuzele položaje prema Grahovu od našeg Prvog i Trećeg bataljona. Zaostala četa Drugog bataljona je, po naređenju operativnog oficira štaba Četvrte zone, upućena prema Vagnju, a nešto kasnije i Prva četa Četvrtog bataljona.

Izvršavajući naređenje načelnika Vrhovnog štaba, Prvi bataljon je otišao prema Golubiću i Strmici, a Treći i Četvrti su se sa štabom brigade 24. oktobra ujutro uputili pravcem Sajkovići — Prova — Čaprazlija — Vrdovo.

Dvadeset petog oktobra uveče stigli smo u Vrdovo. Kada smo prolazili kroz Sajkoviće tu smo naišli na grupu od 80 novih boraca iz sjeverne Dalmacije. Te ljude smo odmah raspodijelili po bataljonima.

Uz put smo saznali da su Talijani i ustaše uspjeli da, poslije višednevnih žestokih borbi (od 21. do 24. oktobra) zauzmu Livno. Neprijateljeva ofanziva

je prema Livnu bila usmjerena sa tri pravca: Šujica — Livno, Aržano — Livno i Obrovac — Vaganj — Livno, a sve je to izvođeno u sklopu talijanske operacije »Beta«. Tu su operaciju izvele dvije talijanske armije, zajedno sa ustašama i četnicima, da bi zauzele Prozor, Livno i Glamoč i uništile naše snage koje su tamo bile.

Cim smo stigli u selo Vrdovo odmah smo uspostavili vezu s našim Drugim bataljonom, koji je prije nas ovamo stigao i nalazio se na položajima prema Vagnju na cesti Sinj — Livno. S tim bataljonom su na istim položajima bile Livanjska i Vaganjska četa. U tom pravcu je već u toku noći upućen i Treći bataljon, a Četvrti je ostao u Vrdovu sa štabom brigade.

NAPAD NA TALIJANE NA CILAŠU

U svim selima kroz koja smo prošli počev od Tičeva pa preko Livanjskog polja do Vrdova narod nas je sačekivao i ispraćao sa suzama. Ljudi su se plašili da će poslije nas naići Talijani, četnici i ustaše i da će ih sve poklati. Narod sela Vrdova neobično se obradovao našem dolasku, jer su četnici i Talijani prije dolaska našeg Drugog bataljona prošli kroz to selo i ostavili za sobom velik broj spaljenih kuća i oko 20 ubijenih seljaka.

Komandant Drugog bataljona nas je već u toku noći upoznao sa situacijom na komunikaciji Obrovac — Livno: neprijatelj je prilično jak i neprekidno patrolira cestom. Jače snage mu se nalaze na dobro utvrđenim položajima na Vagnju i Cilašu. Noću se nikada ne kreće, već se povlači u svoja utvrđenja i tu ostaje sve do zore. Do sada je, uglavnom, tukao položaje bataljona artiljerijom, minobacačima, a ponekad i mitraljezima.

Odlučili smo da sljedećeg dana izvidimo položaje sa svim komandantima bataljona i da tek nakon toga donesem odluku o daljem radu.

Stigli smo u streljački stroj boraca Drugog bataljona, i skoro cio dan osmatrali kretanje i položaje Talijana. U jednom trenutku oni su nas opazili i prično precizno minobacačkom vatrom primorali da se po golom kamenjaru rasturimo kako bismo se zagonili.

Donesena je odluka da u toku noći iznenada napadnemo Talijane koji su držali serpentine Čilaša. Za izvršenje tog zadatka određeni su Treći bataljon i naoružani dijelovi Četvrtog.

Dvadeset sedmog oktobra u 23 časa počela je borba na Čilašu. Talijani su bili potpuno iznenađeni, i na sektoru na kojem je napadao Treći bataljon — razbijeni. Najveći uspjeh je postigla Druga četa Trećeg bataljona. Neprimjetno se privukla položajima i očistila ih ručnim bombama. Zarobljena su dva neprijateljeva vojnika, a ubijen je i ranjen priličan broj. Sutradan su Talijani, kako smo saznali, prenijeli u Sinj četiri kamiona mrtvih i ranjenih. Zaplijenjeno je: 2 mitraljeza, 2 puškomitraljeza, oko 30 pušaka, 7 pištolja, oko 7.000 metaka i raznog drugog materijala. Zaista divno izvedena akcija, ali nije dovoljno iskorišćena zbog toga što dijelovi Četvrtog bataljona nijesu izvršili svoj zadatak. Tako je propuštena idealna prilika da, možda, uništimo svu posadu koja je držala te položaje, a cijenili smo da je imao cio bataljon.

Zato što su odlično izveli akciju, štab brigade je pismeno pohvalio borce i starješine Trećeg bataljona. Bataljonom je komandovao jedan od najmladih komandanata bataljona u svoj našoj vojsci — Bruno Vuletić. Taj mladić iz Sinja bio je tek završio sedmi razred gimnazije a već se u mnogo borbi istakao kao neobično hrabar borac. Ta je akcija navijestila da će on biti i dobar vojni starješina, što

je kasnije bezbroj puta dokazao, a pogotovu na Nerezvi, kada je njegov bataljon izveo i zadatak kao što je forsiranje rijeke preko srušenog mosta na Jablanici.

Ohrabren tim uspjehom, štab brigade je istog dana donio odluku da se sljedeće noći napad ponovi i da u njemu učestvuju sva tri bataljona koja su tu bila. Nijesmo uzeli dovoljno u obzir to da će Talijani sljedeće noći biti mnogo oprezniji i da nećemo moći neprimjetno da im se privučemo. Međutim, pretpostavljali smo da ako sva tri bataljona izvrše zadatke moramo uspjeti, bez obzira na to što će Talijani te noći biti kudikamo oprezniji. Pored toga, željeli smo da primoramo Talijane na to da dovlače pojačanje na taj sektor a ne prema Grahovu, gdje su se naše druge brigade pripremale za napad (Prva, Druga i Četvrtka proleterska brigada).

Tako je napad na Cilaš ponovljen u noć između 27. i 29. oktobra. Međutim, nismo uspjeli i to uglavnom zbog toga što su se jedinice Drugog i Četvrtog bataljona čim su naišle na jaku i organizovanu neprijateljiju vatrnu povukle. Jedino su dvije čete Trećeg bataljona stupile u borbu i vodile je puna dva sata. Zahvaljujući takvoj situaciji neprijatelj je mogao vatrnu usmjeriti na te dvije čete, te nam je i nanio prilično velike gubitke: 5 boraca nam je poginulo, a 8 je ranjeno.

Ponovljenim napadom postigli smo samo jedno: Talijani su shvatili kolika im opasnost prijeti s tog pravca (zbog toga su sljedeći dan kamionima dovlaci pojačanje iz Sinja).

Prilikom izvođenja toga napada pokušali smo da uz pomoć naše brigadne muzike, zbumimo i dezorientišemo neprijatelja. Muzici smo dali zadatak da se privuče neprijateljevim položajima s one strane s koje nećemo napadati i da, iza nekog dobrog zaklona, čim otpočne napad naših jedinica, zasvira marševe. Ona je izvršila zadatak, ali efekat nije po-

stignut, i to zbog toga što je duvao vrlo jak južni vjetar, te se na talijanskim položajima uopšte nije mogla čuti. U nekim drugim slučajevima, o čemu će biti riječi kasnije, slična varka s muzikom potpuno je uspjela.

NA KOMUNIKACIJI LIVNO — BOSANSKO GRAHOVO

Ujutro smo primili izvještaj od našeg Prvog bataljona da je napad na Bosansko Grahovo izведен u noć između 26. i 27. oktobra, ali da grad nije oslobođen. Brigade koje su bile angažovane za napad nisu bile dovoljno jake da slome odbranu tako utvrđenog mjesta, a ličke jedinice nijesu mogle na vrijeme stići zbog angažovanja u borbama koje su se u isto vrijeme vodile u Hrvatskoj.

Naš Prvi bataljon je imao zadatak da zatvara pravac od Strmice i Derala. Na njegovom sektoru su se vodile manje borbe s četnicima. Bataljon je izvještavao da je u tim borbama postigao određen uspjeh i da nije pretrpio gubitke.

Kasno uveče istog dana brigadi je stiglo naređenje od načelnika Vrhovnog štaba:

»1) Naša udarna grupa noću 29/30. i 30/31. likvidiraće četnička uporišta na otsjeku Knin — Strmica. Potrebno je da se vi što jače angažujete ka Vrliku i Vagnju i na taj način privučete pažnju i na sebe.

Vaš bataljon koji je bio na otsjeku Strmice mora i dalje ostati za krstarenje po tom sektoru i poslije prolaska proleterskih snaga. Njegovo uporište treba da bude oko Suhog Polja, štiteći pravac Knin — Grahovo.

2) U Uništima biće prihvatna stanica za naše ranjenike. Postaraјte se o njihovom obezbjeđenju...

4) S obzirom na naš dalji pravac kretanja prema zapadu, bilo bi vrlo važno da prema Drnišu preduzmete izvjesne diverzije«.

Da bismo izvršili naredenje, već u toku noći smo naredili Trećem bataljonu da krene ka Sajkovićima. Pošto smo bili obaviješteni da Talijani iz Livna preduzimaju neke pokrete, pretpostavljali smo da bi mogli poći i prema Grahovu. Ne bi bilo dobro da izbjigu iza leđa našoj udarnoj grupi brigada koja je bila oko Grahova, te će dobrodoći ovaj naš bataljon u Sajkovićima — on će zatvoriti taj pravac. Drugi bataljon je ostao na istom položaju prema Vagnju i Cilašu, a Četvrti je dobio zadatak da iz Vrdova izvede manju demonstraciju u pravcu rijeke Cetine zapadno od Obrovca, pošto je Vrlika bila isuviše daleko da bismo u tom pravcu mogli ispoljiti bilo kakvo dejstvo.

Na taj način potpuno smo rascjepkali brigadu, i nigdje nijesmo imali dva bataljona zajedno.

Pošto je izvršio zadatak, Četvrti bataljon je, zajedno sa štabom brigade, preko Vještića-gore prvog novembra uveče stigao u Sajkoviće. Tom prilikom sam prvi put vidoj kako izgleda punkt, a u Dalmaciji je bilo veoma mnogo punktova. Punkt na Vještića-gori bio je divno smješten i vrlo dobro uređen. U sredini guste šume bila je podignuta kućica u kojoj su bili borci iz tog punkta.

Komandir punkta mi je saopštio sve podatke kojima je raspolagao o neprijateljevim garnizonima počev od Dinare pa sve do mora. Bio je vrlo dobro obaviješten o svemu što se događalo u tom dijelu Dalmacije. Rekao mi je da svi kuriri koji idu prema moru ili otuda ovamo svraćaju k njemu i obavještavaju ga o situaciji. Pored toga, i on šalje pojedine borce iz punkta po selima u dolini Cetine, te ih naši simpatizeri obaviještavaju o svemu što se tamo dešava. Pri punktu su imali i nešto rezerve hrane, koja

je bila namijenjena isključivo kuririma koji tuda prolaze i novim borcima.

U punktu je bila i jedna drugarica koja je uskoro trebalo da se porodi. Začudio sam se kada sam je video u takvom stanju, te sam malo s njom i porazgovarao. Ispričala mi je da je prije nekoliko mjeseci pošla sa svojim mužem u partizane. Nije htjela da ostane kod kuće iako je već bila noseća. S mužem je došla do tog punkta. Ona je u njemu ostala kao bolničarka, a on je otisao. O suprugu je znala samo toliko da je borac u nekoj našoj brigadi. Bila se odlučila da čim se porodi dijete odnese svojoj majci i kod nje ga ostavi, a da ona podje u brigadu u kojoj joj se muž nalazi. Savjetovao sam joj da ode u Centralnu bolnicu dok se ne porodi, ali nijesam siguran da li je to učinila.

U Sajkovićima smo zatekli komesara Četvrte zone Ivicu Kukoča i načelnika štaba Velimira Terzića. Oni su nam saopštili da je posljednje naređenje koje smo primili od načelnika Vrhovnog štaba uneškoliko izmijenjeno. Izmjena se sastojala u tome što bi zadatak naših dvaju bataljona koji su se spojili u taj dio Livanjskog polja bio da zatvore pravac Livno—Bosansko Grahovo.

Stoga je Treći bataljon zauzeo položaje oko sela Grahovce, a Četvrti je ostao u Sajkovićima.

Saznali smo da su Talijani napustili Livno i da su u njemu ostale samo ustaše. Talijani su se preko Vagnja povukli u Sinj.

Pošto na komunikaciji Livno—Sinj više nije bilo Talijana, jer su i Vaganj napustili, naredili smo Drugom bataljonu da se što prije prebaci u Uništa. U isto vrijeme smo, u saglasnosti s načelnikom Vrhovnog štaba, naredili i našem Prvom bataljonu da se vrati u sastav brigade.

VOJNA OBUKA POD BORBOM

Tih dana je brigada dobila naređenje da se njeni borci prikupe u Uništima i da likvidiraju ustaško uporište Kijevo na putu Vrlika—Knin.

Tako su se svi bataljoni brigade prvi put od formiranja našli na okupu 5. novembra uveče, i to baš ondje gdje je brigada i formirana.

Prošlo je mjesec dana od formiranja brigade. Za to vrijeme je bilo dosta marševa, suviše mnogo držanja položaja i priličan broj borbenih akcija, ali akcija u kojima su najčešće bataljoni pojedinačno učestvovali. Stekli smo i nešto borbenog iskustva, ali još ne dovoljno da bismo mogli stati rame uz rame sa starijim brigadama. Vremena za odmor i obuku nije bilo, mada smo nastojali da svaki slobodan trenutak iskoristimo za vojnički i politički rad.

U vojničkom radu moralo se početi od načina nišanjenja i korišćenja zaklona, jer je u brigadi bilo malo boraca koji su ranije bili vojnici. Za većinu boraca dotadašnje akcije su bile prve akcije, te smo zato i pretrpjeli mnogo gubitaka. Nedovoljno znanje i neiskustvo plaćali su se isuviše skupo. Zato je bilo neophodno potrebno da što je moguće više forsiramo borbenu obuku. Rudolf Primorac, koji je jedno vrijeme bio kod nas, mnogo nam je pomogao u organizovanju i sprovodenju vojne nastave, pogotovo nastave sa starješinama, koje, izuzev nekolicine, takođe nisu imale dovoljno znanja i iskustva.

Budući da su neke naše čete već u dva maha bili iznenadili četnici i da su pretrpjele prilične gubitke, morali smo forsirati obučavanje ljudstva da brzo i organizovano posedaju položaje bilo da je jedinica na odmoru ili na maršu.

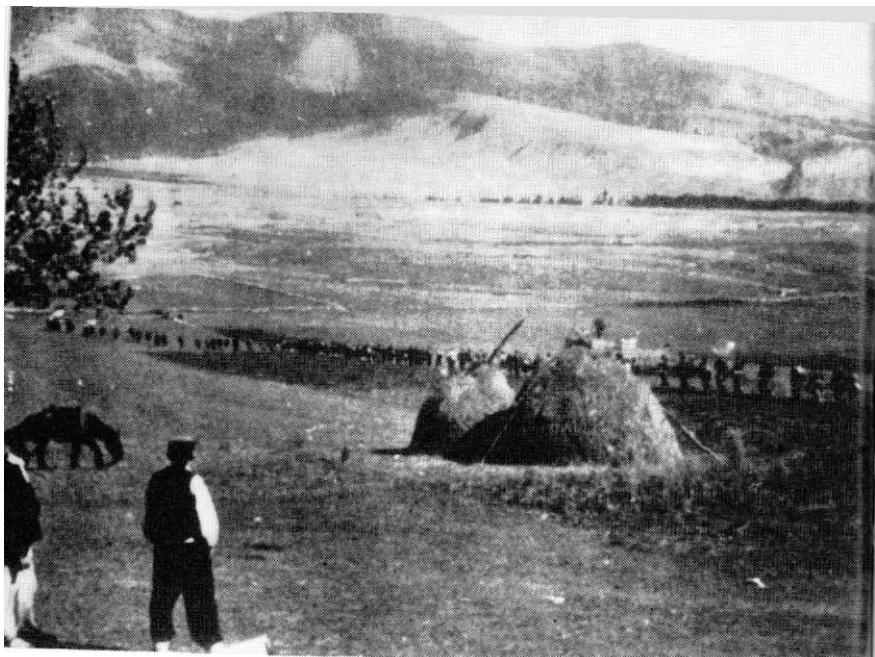
Cesto smo davali uzbune. I danju i noću. Dok smo bili u Tičevu i ja sam u dva maha dao uzbunu za sve dijelove brigade koji su bili na okupu. U prvoj

Komandant Druge dalmatinske proleterske brigade Ljubo Vučković prima brigadnu zastavu od komandanta Četvrte zone Vicka Krstulovića. Lijevo pozadi komesar brigade Ante Jurlin Marko, koji je poginuo na Sutjesci 1943. godine

Komandanti bataljona i komandant brigade sa zastavama na dan formiranja brigade — slijeva nadesno: komandant Četvrtog bataljona Stevo Perić, komandant Trećeg bataljona Bruno Vuletić, komandant Drugog bataljona Veljko Tornii (poginuo), komandant Prvog bataljona Gliso Čuk (poginuo) i komandant brigade Ljubo Vučković. Sasvim lijevo pozadi komandant Četvrte zone Vicko Krstulović i komandir kurira Štaba brigade Stevo Opacić

Brigada na putu u Tičevu (kod Grahova), oktobar 1942.

Muzika brigade u selu Gornjem Poulu, oktobar 1942.

uzbuni bilo je mnogo propusta. Osnovni nedostatak je bio nedovoljno snalaženje starješina, pa su nedostaci boraca tih starješina bili mnogo veći. Druga uzbuna, iako je pripremljena i izvedena pod znatno težim okolnostima, bila je mnogo bolje izvedena. U toku dana poslao sam u obližnju šumu jedan vod boraca sa dobrim i iskusnim starješinom. Naredio sam im da u prvi mrak otvore vatru prema logoru u kojem su bile smještene naše jedinice, ali tako da ipak osjetimo fijukanje zrna.

Tačno u određeno vrijeme vatra je otvorena, a u isti mah je data uzbuna svim jedinicama koje su bile u Tičevu. Tom prilikom smo bili potpuno zadovoljni brzinom spremanja, izlaska i posjedanja položaja. Zatim je prilično dobro izведен noćni napad na šumu iz koje je vatra otvorena. U međuvremenu se naš vod koji je bio u šumi, prema dogovoru, zabilaznim putem vratio u logor. Istina, i tom prilikom je bilo nesnalaženja, i to u prvom redu u komori: natovarili su hranu i kazane i povukli se tako daleko da smo ih sutradan jedva pronašli. Slično je bilo i s tehnikom štaba brigade i s još nekim manjim grupicama.

Dugo se taj slučaj prepričavao, a toliko je bilo zadirkivanja i šale na račun onih koji su se tako daleko povukli da sam se plašio da u prvoj borbi ne postupe suprotno pa da ostanu.

Najviše nas je brinula nedovoljna obučenost boraca Četvrtog bataljona. U toj jedinici su bili neobično dobri i hrabri mladići, ali nisu imali nimalo iskustva. Manji broj njih je prije dolaska u brigadu izveo samo jednu akciju, i to na moru, u kojoj su razoružali Talijane na jednom brodu i otplovili prema slobodnoj teritoriji. U štabu smo raspravljali o tome da se taj bataljon, koji je bio sastavljen isključivo od Ižana, drukčije organizuje, da se njegovi borci rasporede podjednako po svim bataljonima s

obzirom na to što su borci prvih triju bataljona imali nešto više borbenog iskustva. Međutim, kada smo tu zamisao prenijeli bataljonu i kada smo razgovarali sa borcima, naišli smo na jednodušan otpor. Svi su bili jedinstveni u tome da bataljon Ižana ostane onakav kakav je. I ostao je.

Čim je štab brigade stigao u Uništa saznali smo da se s Prvim bataljonom nije vratio komandant Glišo Čuk. Ranjen je u jurišu na Vaganj kod Tiškovca i prebačen radi liječenja u Dobroselo. Bio je to neobično hrabar i dobar komandant, te nam ga je svima bilo veoma žao. Ipak smo se nadali da će Glišo brzo ozdraviti i vratiti se u svoj bataljon. Međutim, čim se mogao kretati drugovi iz Like su ga postavili za komandanta mjesta Gračaca, a nešto kasnije za komandanta Drugog ličkog područja. I baš kada je pošao da primi tu dužnost poginuo je od četničke zasjede u Bruvnu.

Tako smo izgubili tog neobično hrabrog borca i odličnog komandanta, željezničkog radnika iz Male Popine druga Glišu Čuka.

U toj borbi teško je ranjen i komesar Druge čete Gojko Pupavac, radnik iz Zrmanje, koji je takođe prebačen u bolnicu na liječenje. Poginuo je u 4. neprijateljskoj ofanzivi.

DEJSTVA NA KOMUNIKACIJI KNIN—SINJ

Kako je brigada dobila zadatak da likvidira ustашko uporište Kijevo, 6. novembra ujutro s komandanima bataljona smo posli u izviđanje. Izrađen je plan napada i donesena je odluka da se napad izvede u noć između 6. i 7. novembra. S obzirom na jačinu posade u Kijevu, nije trebalo angažovati cijelu brigadu, ali smo željeli da vidimo sve bataljone na izvršenju zajedničkog zadatka, a pri tome smo namje-

ravali da ustašama onemogućimo da se povuku bilo prema Vrliki bilo prema Kninu.

Pred veće su svi bataljoni pošli da izvrše zadatak. Međutim, čim je pao mrak desilo se ono što нико nije mogao predvideti. Sručila se prava provala oblaka. Kiša je pljuštala puna dva sata, tako da su potoci, u kojima do tada nije bilo ni kapi vode, postali bujice. Shvatio sam da po takvom vremenu bataljoni neće moći da izvrše zadatak onako kako smo ga postavili, pa sam donio odluku da se povuku i da napad odložimo za sljedeće veče. Kuriri su pravovremeno upoznali komandante bataljona sa odlukom štaba, i svi su se bataljoni povukli prije nego što je došlo do bilo kakvog kontakta s posadom u Kijevu.

Po povratku u Uništa komandant Četvrtog bataljona Stevo Perić me je obavijestio da se Prva četa njihovog bataljona nije vratila. Veza s njom je bila prekinuta, i kurir koji je trebao da joj prenese na-ređenje da se povuče nije uspio da je pronađe. Ipak smo se nadali da će i ona ubrzo stići, čim osjeti da je ostala sama.

Međutim, desilo se suprotno. Prva četa Četvrtog bataljona je izvršila svoj zadatak i zauzela uzvišicu na kojoj je bila crkva, a zatim cijelo selo. Ustaše, domobrani i nešto žandarma koji su sačinjavali posadu bili su potpuno iznenadeni, te su uz neznatan otpor pobegli u pravcu Vrlike.

O svemu tome smo saznali tek oko podne, kada je iz čete stigao kurir, te smo u tom pravcu hitno uputili Drugi bataljon, a nešto kasnije i ostala dva. Jedino je Drugom bataljonu pružen slabiji otpor.

Neprijatelju je 8 ljudi poginulo, a mi smo zaplijenili 50 pušaka i oko 2.000 metaka.

Naši gubici su bili: 1 mrtav i 2 lakše ranjena. Ranjen je (u ruku) i komandant Drugog bataljona.

Odmah po dolasku u Kijevo Prvi bataljon smo uputili da zatvoriti pravac prema Kninu, a Drugi prema Vrlici.

FORMIRANJE DRUGE DIVIZIJE

Devetog novembra 1942. godine brigada je dobila naređenje o formiranju divizije i saznala da Druga dalmatinska ulazi u sastav Druge divizije. U njen sastav ulaze Druga proleterska, Četvrta proleterska (crnogorska) i Druga dalmatinska brigada.

Vijest o stvaranju divizija bila nam je neobično draga. To je za nas značilo ne samo stvaranje Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije već i stvaranje vojne organizacije u kojoj će se mnogo uspešnije izvršavati krupni zadaci koji nas očekuju na putu ka konačnom oslobođenju naše zemlje. A već u to vrijeme bio je oslobođen Bihać i stvorene su prostrane slobodne teritorije u Krajini, na Baniji, Kordunu, u Lici, Slavoniji i drugim krajevima naše zemlje.

Pored toga, radovali smo se što pripadamo diviziji u kojoj su tako iskusne i prekaljene brigade kao što su bile Druga i Četvrta proleterska. Bili smo sigurni da ćemo i mi, djelujući s njima i koristeći se njihovim iskustvima, mnogo brže rasti i čeličiti se.

Na prostoriji oko Knina, Vrlike, Sinja i Drniša brigada je ostala sve do 27. novembra. Za sve to vrijeme vođene su samo manje borbe sa ustašama i četnicima, ali je bio sproveden intenzivan politički rad po okolnim selima. Iz sela su dolazile delegacije u štab brigade i tražile da i kod njih održimo zbor i damo priredbu. Cak su dolazile delegacije iz nekih četnički orijentisanih sela u dolini Cetine. Dešavalo se da poslije razgovora s nama donesu i po spisku predaju sve puške koje su bili primili od Talijana. Istina, to su bile stare francuske puške (trometke), koje su za nas, i da smo imali municije za njih, bile neupotrebljive. Obično smo ih uništavali, jer nijedan borac nije želio da nosi takvu pušku.

Tih dana je četnička grupa koja se nalazila s Talijanima i ustašama u Vrlici pokušala da stupi u kontakt s nama. U početku su javljali da nema po-

trebe da napadamo Vrliku pošto će oni to iznutra učiniti, a nešto kasnije — da žele da s nama usklade akcije i sli. Tražili su da se sastanemo i razgovaramo, i mi smo to prihvatili. Pošto do tada ti četnici nijesu vodili borbu protiv nas, htjeli smo da od njih saznamo šta hoće. Tako smo se jedne noći sastali s članovima njihove komande u jednoj seoskoj kući u neposrednoj blizini Vrlike. Seljak u čijoj je kući održan sastanak bio je prilično imućan, te je pripremio pravu gozbu. Računao je, valjda, da će time doprinijeti boljem sporazumijevanju.

Kada smo mi stigli četnici su već bili u kući. Bez ikakvog pozdrava sjeli smo za sto i tražili da saopštite svoje predloge. Seljaku smo zabranili da ulazi i da unosi bilo šta od pića i jela.

Nije nam bilo potrebno mnogo vremena da se uvjerimo da su to, najblaže rečeno, pravi šarlatani. Čas su govorili da žele da se bore protiv okupatora, čas da sa okupatorom za sada treba taktizirati i da borbu valja otpočeti kada za to dođe vrijeme itd. Shvatili smo da je razgovor s njima gubljenje vremena, te smo odlučili da poděmo. Zatražili smo da nam učine samo jednu uslugu. Pošto su oni imali pravo da se slobodno kreću po Vrlici i budući da su stalno bili u dodiru s talijanskim oficirima, tražili smo od njih da nam dostave znake raspoznavanja za nedjelju dana. Skrenuli smo im pažnju i na to da mi njih smatramo saradnicima okupatora i da se neće dobro provesti ako se u borbi negdje sretнемo.

Rastali smo se bez ikakvog dogovora. Obećali su da će razmisiliti o našem predlogu i preko domaćina kuće dostaviti odgovor. Na tome se sve završilo, jer nam odgovor nikada nije stigao. Međutim, desetak dana kasnije je u manjem okrušaju s jednom grupom četnika zarobljen i jedan od pregovarača. Bio je to podoficir bivše kraljeve garde, koji je imao položaj komandanta četničkog bataljona. Sproveden je u štab divizije na saslušanje.

Izvršeno je naređenje vrhovnog komandanta od 5. novembra 1942. godine, u kojem je pored ostalog, rečeno ovo:

»v) Djelovanje na komunikacijama i otsjeku Knin —Vrlika—Sinj—Drniš, ugrožavajući komunikaciju Prolog—Obrovac—Sinj. Snažnom i brzom akcijom na ovom otsjeku najbolje biste ugrozili neprijateljske ofanzivne pokušaje ka Grahovu. Time biste najbolje olakšali rad blokadnih trupa oko Grahova. Napad i zauzeće pojedinih garnizona neprijateljskih zavisi od vaše ocjene. Vrijeme trajanja ove akcije zavisi od raznih okolnosti. Treba se zadržati toliko koliko bude potrebno...«

DEJSTVA NA KOMUNIKACIJI VRLIKA—DRNIŠ

Štab divizije je usmjerio i ostale dvije brigade na tu prostoriju. Tako je 11. novembra Četvrta proleterska stigla u Polaču, a nekoliko dana kasnije i Druga proleterska u Uništa.

U noć između 13. i 14. novembra naš Četvrti bataljon ojačan sa po jednom četom iz Prvog i Trećeg bataljona, zauzeo je ustaško uporište Maovice na putu Vrlika—Drniš. Većina ljudi iz posade je pobegla u Vrliku, te su samo trojica zarobljena. Zaplijenjeno je 30 pušaka. Sutradan oko 22 časa na putu Vrlika —Maovice ustaše su napale jednu našu četu i ubile 3 a ranile 2 naša borca. Zahvaljujući tome što je protivnapad dobro izведен ponovo su odbačene u Vrliku. Tom prilikom su za sobom ostavile 8 mrtvih.

Put Vrlika—Drniš porušili smo na nekoliko mesta.

Sedamnaestog novembra 1942. godine u štab naše brigade u Kijevu stigli su i članovi štaba Druge divizije. Tom prilikom saopštена nam je odluka o

preduzimanju napada na Vrliku, koji treba izvesti već iste noći. Za izvršioča napada su bili predviđeni Druga proleterska i dva bataljona iz naše brigade.

U toku dana izvršene su sve pripreme, a kada je pao mrak svi predviđeni bataljoni su pošli prema polaznim položajima. Međutim, u međuvremenu je štab divizije primio detaljne podatke o utvrđenjima i planu odbrane Vrlike, te je došao do zaključka da se bez teške artiljerije Vrlika ne može zauzeti. Zbog toga je blagovremeno donesena odluka da se odustane od napada.

Sutradan smo održali prvi duži sastanak sa članovima štaba divizije, na kojem smo ih potanko upoznali sa stanjem u brigadi. Najveći problem je bio nedostajanje iskusnog kadra, te nam je obećano da ćemo ubrzo dobiti kadar iz Druge i Četvrte proleterske. Već sutradan u brigadu je stiglo pet drugova iz Četvrte proleterske, koje smo odmah rasporedili po bataljonima. Među njima su dvojica bila iz mog Prvog bataljona. To su bili Vaso Prlja i Đuro Bošković.

Pošto sljedećih nekoliko dana nije bilo nikakvih akcija, to vrijeme smo iskoristili za intenzivan vojnički i politički rad u brigadi. Jedino nas je gotovo svakog dana uzneniravala talijanska avijacija. Skoro svakodnevno je bombardovala sela u okolini Vrlike koja su bila pod našom kontrolom.

Budući da smo bili u vezi s komandirom jedne četničke čete iz Topolja, rodnog mjesta vođe četničkih bandita popa Đujića, Drugi bataljon smo uputili da zauzme Topolje. Četnici su bili potpuno iznenadjeni, te su se gotovo bez ikakvog otpora razbjegzali. Zaplijenjen je 1 puškomitrailjez, 20 pušaka, 56 bombi, 2.500 metaka, radio-aparat i dosta druge opreme.

Prilikom izvođenja te akcije četnički komandir, s kojim smo i ranije bili u vezi, učinio je sve kako bi naša akcija što više uspjela, a zatim je sa 8 omladića iz sela stupio u sastav našeg Drugog bataljona.

NAPAD NA LIVNO

Dvadeset sedmog novembra smo primili naređenje od štaba divizije da se cijela brigada prebacu u Livanjsko polje, na područje Crni Lug—Sajkovići, što je sljedećih dana i učinjeno.

Kada smo prolazili pored Peulja saznali smo da su Talijani greškom bombardovali svoje položaje oko Grahova i da su tom prilikom sami sebi nanijeli pričično velike gubitke.

Još ništa nijesmo znali o predstojećem zadatku, niti o direktivi vrhovnog komandanta od 25. novembra kojom je Drugoj diviziji stavljeno u zadatak da likvidira livanjski garnizon.

Po naređenju štaba divizije, brigada se 2. i 3. decembra prebacila na prostoriju Lištani—Odžak u blizini komunikacije Livno—Sinj.

Tih dana smo od štaba Četvrte operativne zone primili i nešto zimske odjeće za borce brigade. Bilo bi dobro da je nje bilo više, jer su mnogi drugovi i drugarice u brigadi bili veoma slabo obučeni: od kuća su pošli u ljeto, te su na sebi imali lagantu ljetnu odjeću, a predstojale su borbe i marševi po zimi.

Četvrtog decembra brigada je primila zapovjest od štaba Druge divizije da napadne na Livno. Naredeno je da dva bataljona naše brigade budu na obezbjedenju, a da dva učestvuju neposredno u napadu.

Četvrti bataljon je odmah upućen na komunikaciju Livno—Sinj da na položajima Vaganj poruši komunikaciju i dobro zatvorи taj pravac kako neprijatelj ne bi intervenisao iz Sinja.

Sa sličnim zadatkom, sličnim onome koji je dobio Četvrti bataljon, Drugi bataljon je upućen na komunikaciju Livno—Duvno. Prvi i Treći bataljon su se, sa štabovima brigade, petog u zoru našli u Prologu i okolnim selima zajedno s jednim bataljonom Druge proleterske brigade.

Napad je trebalo da počne, poslije artiljerijske pripreme, tačno u 24.00 5. decembra. Predviđeno je da Četvrta proleterska napada na Livno sa istočne strane, Druga proleterska sa sjeverozapadne, a dva bataljona Druge dalmatinske s jugozapadne.

U određeno vrijeme naši bataljoni su podišli Livnu i stigli do potoka Žabljaka. Kako artiljerijska priprema nije bila izvršena na vrijeme, a pošto i na ostalim pravcima nije došlo do borbi, bataljoni su se već u toku noći povukli na polazne položaje.

Rano u zoru, kada su vidjele da nije bilo nikakvog napada, ustaše su izvršile jači ispad u pravcu Duvna. One su potpuno iznenadile naš Drugi bataljon, koji je bio postavio zasjedu prema Duvnu. Borbu su vodili cio dan do mraka i imali 3 mrtva i 5 ranjenih.

Tek što su Prvi i Treći bataljon stigli na polazne položaje, ustaše su iz Livna, u samo svanuće, i na tom pravcu izvršile prilično jak ispad. Poučeni iskustvom našeg Drugog bataljona, u Prologu smo ih drukčije sačekali: samo slabiji dijelovi su ostavljeni u neposrednoj blizini ceste, a glavnina bataljona je bila u samom selu. Dijelovima koji su bili oko ceste naredno je da pruže slabiji otpor, pa da se u što većem neredu počnu povlačiti prema selu. Bili smo sigurni da će ustaše neoprezno poći za njima, a zatim će ih glavnina organizovano dočekati.

I zaista, sve se razvijalo kako smo predvidjeli. Razvijene u streljački stroj, ustaše su otpočele da napadaju na naše dijelove koji su bili u neposrednoj blizini ceste. Tukli su vrlo jakom vatrom i postepeno se približavali. Odjednom je nastalo komešanje u našim osiguravajućim dijelovima. Digli su se i u priličnom »neredu« počeli odstupati prema selu. Ustaše su likovale. Počele su podvriskivati, i uz parolu »Hvatajmo ih žive!« pojurili su u gomilama preko otkrivenog polja za našim borcima. Ni sanjali nijesu šta ih očekuje kada se budu približili selu.

U selu i na položajima oko njega naši su bili potpuno spremni; čekao se ugovoren znak za otvaranje vatre. Tek kada su ustaše, onako u neredu, prišle na stotinak metara do naših položaja otvorena je vatra iz svega naoružanja. Ostvarili smo potpuno iznenadenje. Ustaše su za časak zastale, a zatim je među njima nastala panika, jer su se i naši borci digli i pošli na juriš. U potpunom neredu, ustaše su se povukle prema Livnu ostavljajući za sobom više od 20 mrtvih. Zaplijenjeno je 1 puškomitrailjer i više od 20 pušaka. Nama su samo 3 borca lakše ranjena.

Da bi zadržali naše jedinice koje su ih u stopu gonile, ustaše su prema Prologu uputile i dvije tankete. One su se probile sve do štaba naše brigade, i vjerojatno bismo imali prilično muke s njima da tog časa nije stupio u dejstvo i protivkolac Druge proleterske koji je tih dana bio u našoj brigadi. Tek što su ispalili nekoliko metaka, jedna tanketa je pogodena, a druga se vratila prema Livnu.

Bili smo uvjereni u to da poslije takvog poraza ustaše neće uskoro preuzimati slične ispade prema nama, te smo brigadu razmjestili na prostoriji Prolog —Odžak—Listane.

Već sutradan, 9. decembra, po naređenju štaba divizije štab brigade je s Prvim i Drugim bataljonom krenuo preko Livanjskog polja u selo Vidimliju u Glamočkom polju.

Put je bio neobično naporan, te je marš trajao punih 16 sati, i to bez jednog jedinog dužeg odmora.

Uz put nam se teško razbolio zamjenik komandanta brigade Jovo Martić, te smo ga na nosilima odnijeli u glamočku bolnicu.

I ostalim bataljonima je naređeno da dođu u sastav brigade, tako da je dva dana kasnije cijela brigada bila u Glamočkom polju: tri bataljona su bila u Vidimlijama, a jedan u Draganiću.

»LIVNO MORA PASTI«

Dvanaestog decembra poslije podne u selo Vi-dimlije je stigao štab Druge divizije, a uveče je održan sastanak sa svim štabovima brigade.

Štab divizije je uputio oštре zamjerke i kritiku svim jedinicama koje su učestvovale u prvom napadu na Livno, bolje reći onima koje je trebalo da učestvuju. Rečeno je da je tom prilikom bilo mnogo za-kašnjavanja, nepovezanosti i neodlučnosti i da se to ne smije ponoviti.

Prenesena nam je poruka vrhovnog komandanta druga Tita da »Livno mora pasti«. Komandant divizije je iznio plan ponovnog napada na Livno. Predviđeno je da se napad izvede 14. decembra u 18 časova.

Štabovi svih brigada vratili su se iste noći pot-puno svjesni zadatka koji je našoj diviziji postavio lično drug Tito i spremni da učine, kao što su to i do tada, i nemoguće samo da se zadatak u potpunosti izvrši.

Po povratku u brigadu preduzeli smo sve i vojne i političke mjere kako bismo se što bolje pripremili za predstojeću akciju. Održan je sastanak sa svim starješinama, na kojem su razjašnjene mjere koje je neophodno potrebno preduzeti kako u toku pripreme napada tako i u toku njegovog izvođenja. Pored toga, održani su sastanci sa svima članovima Partije i sa svima borcima brigade.

U skladu s divizijskim naređenjem izdali smo i mi zapovijest za napad. Prvi bataljon je dobio zadatak da između Druge proleterske i Četvrte crnogorske učestvuje u izvođenju napada neposredno na veoma utvrđene položaje Bašajkovca, a Treći je trebalo da posjedne položaje na Borovoј glavi, na putu između Livna i Šujice; njegov zadatak je bio da onemogući svaku intervenciju neprijatelja od Kupresa i Šujice u pravcu Livna. Ostala dva bataljona biće u rezervi

sjeverno od Livna — spremni da prema potrebi intervenisti prema Livnu, Cincaru ili Borovoj glavi. Četrnaestog decembra ujutro svi bataljoni brigade su pošli prema svojim polaznim položajima. Jedino je Drugi bataljon na padinama Cincara naišao na ustaše i s njima se sukobio. I u tom pravcu ustaše su bile napravile ispad, ali nijesu uspijele bilo koga da iznenađe. Borba je počela oko 9 i neprekidno je vođena do 13 časova, kada je pristigao naš Četvrti bataljon. Cim su ustaše osjetile da dolaze nove snage, povukle su se prema Livnu. Tom prilikom nije im uspijela taktika aktivne odbrane i ispada kao prilikom izvođenja prvog napada. (Tada su svojim akcijama i smjelim ispadima u pravcu sve tri naše brigade postigle pričlan uspjeh i unijele pometnju u naše jedinice.)

Tačno u 18 časova naša artiljerija je otvorila vatru na Livno. Iako je bila daleko, bolje i preciznije je pogadala cilj nego u prvom napadu.

Napad svih jedinica je počeo u 18 časova. Druga proleterska je napadala na grad uglavnom sa zapada, a Četvrti proleterska sa sjeveroistoka.

Na svim pravcima napada vodila se neobično žestoka borba. Krkljalo je kao u kazanu. Vatra je bila prosto zaglušujuća, a u manjim predasima se ovdje-onđe čuo glas: »Naprijed, proletari!« Nijesmo bili dovoljno obaviješteni o tome šta se sve zbivalo na pravcima Druge i Četvrte proleterske; jedino smo po vatri cijenili da nijedna naša jedinica nije prodrla u grad.

Naš Prvi bataljon je do pola noći dva puta jurišao na utvrđenje na Bašajkovcu, ali bez uspjeha. To je bio bunker koji je još austrijska vojska podigla. Zidovi su mu bili neobično visoki, te je bilo nemoguće likvidirati ga bez teške artiljerije. Lijevo i desno od njega bili su manji bunkeri izgrađeni u ovom ratu, mahom u posljednje vrijeme. Oko bunkera i između njih svuda je bilo više redova bodljikave žice. Ona je neprekidno kontrolisana, najčešće mitraljes-

kom vatrom iz bunkera. Sve je to činilo velike teškoće u nastojanju da se prodre u grad.

U samu zoru otišao sam iza položaja Druge proleterske brigade. Tu sam našao i komandanta divizije. Saznali smo da su dijelovi Druge proleterske u toke noći likvidirali nekoliko bunkera i prodrli do prvih kuća. Međutim, ustaše su imale utvrđenja u dubini, i njihov otpor je bivao sve jači, a vatra sve ubitačnija. U osvit su bile primorane da se malo povuku.

Komandant Druge proleterske je izvijestio komandanta divizije da je brigada pretrpjela prilično velike gubitke. Saopšto mu je i to da su greškom punioca izgubili i cijelo minobacačko odjeljenje, jer je punilac u brzini, u mraku, naopako spustio granatu u cijev. Od eksplozije mine u cijevi minobacača nastrandali su svi poslužioci.

I ja sam obavijestio komandanta divizije o situaciji na sektoru našeg Prvog bataljona, koji je cijele noći vodio borbu ali nije uspio da likvidira bunkere ispred sebe niti da se probije u grad a pretrpio je teške gubitke. Do tada su dva borca te jedinice poginula, a 23 su ranjena. Ostali naši bataljoni te noći nijesu dolazili u kontakt s neprijateljem.

Jedino nam nije bila dovoljno jasna situacija s Četvrtom proleterskom, mada smo prepostavljalici da ni ona nije postigla veći uspjeh.

S obzirom na takvu situaciju, komandant divizije je donio odluku da se sve jedinice malo povuku, s tim da ostanu u borbenom rasporedu i da se napad ponovi sljedeće noći.

I baš kada je trebalo da pođemo stigao je kurir našeg Prvog bataljona i donio izvještaj od štaba bataljona. U izvještaju je stajalo i to da je jedna jedinica Četvrte brigade prodrla u grad i da sada sa ustašama vodi borbu iz zgrada koje su borci brigade posjeli.

Cim je to saznao komandant divizije je povukao naređenje o povlačenju i naredio da sve jedinice ostanu na svojim položajima i produže da napadaju na grad.

Izvještaj od našeg Prvog bataljona stigao je u pravi čas, jer da smo ga samo nešto kasnije dobili neke naše jedinice bi se povukle, a ponovni dolazak bi nas stajao novih gubitaka.

Tako je izvođenje napada na grad produženo, a ja sam otišao na položaj našeg Prvog bataljona. Bataljon sam zatekao u streljačkom stroju u neposrednoj blizini ogromnog bunkera iz kojega je svakog trenutka sipala ubitačna vatra. Komandant bataljona mi je saopštio da su mnogo šta u toku noći preduzimali a bunker ipak nijesu mogli uništiti. Uprkos prilično velikim gubicima (bilo je dosta ranjenih, što je bio najteži gubitak), moral boraca bio je takav da smo ih svakog časa mogli ponovo povesti na žicu i bunkere.

Lijevo od našeg prvog bataljona bio je nekadašnji moj bataljon iz Četvrte brigade, a u grad je u toku noći ušao Drugi bataljon i sada su njegovi borci bili ušli u nekoliko kuća iz kojih su neprekidno vodili borbu.

Razdanilo se. Situacija mi je bila potpuno jasna. Sve naše jedinice su u neposrednom kontaktu s neprijateljem, prilegle su uz bunkere i žicu kojima je opasan grad. Ponekog našeg borca sam video na samoj žici. Prišli su da je prosijeku, ali su smrtno pogodeni mitraljeskim rafalom iz bunkera.

Šta da se preduzme u toku dana? — bilo je pitanje koje je mučilo sve naše starještine. Na koji način da se pomogne borcima Drugog bataljona Četvrte brigade koji se nalaze u veoma teškoj situaciji? Strašno je to kada posmatraš svoje drugove u takvoj situaciji a nemoćan si da bilo što preduzmeš. Pa ipak, nešto se mora učiniti, jer ko zna da li će moći da izdrže do mraka? Pisao sam štabu Četvrte

brigade i predlagao da se preduzmu neke mjere u čiju opravdanost ni sam nijesam bio potpuno uvjeren. Ali nešto se mora učiniti, jer bataljon koji je u gradu zapada u sve težu situaciju.

Posmatram durbinom grad, i vidim svaki pokret neprijatelja po njemu. Vidim kako se u grupama i kolonicama njegovi vojnici prebacuju ka zgradama iz kojih se brane naši drugovi. Ustaše na rukama prebacuju i vuku svoje brdske topove. Postavljaju ih nasred ulice u blizini posjednutih zgrada i otvaraju vatru. Granate pogadaju zgrade i svaki put čekam da se prašina i dim slegnu pa da osmotrim da li su probile zid ili su pogodile u otvore.

Predložio sam komandantu Prvog bataljona Četvrte brigade da nešto preduzmemo. Saglasili smo se u tome da brzo prikupimo nekoliko minobacača i sve teške mitraljeze i postavimo ih na uzan prostor između naša dva bataljona na Bašajkovcu. To smo učinili. Postavili smo ih tako da ih ustaše koje su bile u bunkerima ispred nas nisu mogle vidjeti, niti tući. Ocijenili smo odstojanje i svakom nišandžiji odredili ciljeve. Prikupili smo i poveću grupu boraca i dobro ih zaklonili za jednu stijenu. Njihov zadatak je bio da čim otvorimo vatru iz mitraljeza i minobacača što je moguće glasnije uzvikuju borbene pohlike: »Naprijed, proleteri«, »Juriš«, »Ura« itd.

Dok smo sve to pripremili i dok su oči svih nas bile uprte ka Livnu čuli smo jaku vatru kod našeg Trećeg bataljona, na Borovoj glavi. Bilo nam je jasno da su ustaše iz Kupresa i Šujice pošle u pomoć livanskom garnizonu. Popustiti na Borovoj glavi znacilo bi onemogućiti preuzimanje bilo kakvog napada na Livno, jer bi nam se ustaše našle iza leda i svi bismo došli u nepovoljnu situaciju, a da ne govorim o tome u kakvu bi nevolju došao Drugi bataljon (u gradu).

Ne čekajući izvještaj od našeg Trećeg bataljona, tim prije što smo po vatri ocijenili da ustaše na ne-

kim mjestima nastupaju, odmah smo u tom pravcu uputili naš Drugi bataljon. Zadatak mu je bio da se neprimjetno privuče kroz šumu i da s krila i s boka napadne ustaše koje su nastupale.

Sve dok nije pristiglo pojačanje, Treći bataljon je vodio neobično tešku borbu sa mnogo nadmoćnim neprijateljem. Pretrpio je teške gubitke (12 mrtvih i 3 ranjena borca), ali neprijatelj nije prošao. Poginuo je i komandir Prve čete Trećeg bataljona Vlado Despot, koji se i do tada u svim borbama isticao hrabrošću.

S dolaskom Drugog bataljona situacija se izmjenila u našu korist. Ustaše su ubrzo bile prinuđene da pređu u odbranu, a nešto kasnije su se počele povlačiti. Borba je trajala sve do mraka, a tada su se, pod pritiskom naših snaga, neizvršena zadatka i u priličnom neredu, ustaše morale povući u Šujicu.

Po naređenju štaba divizije, negdje oko 13 časova smo uputili naš Četvrti bataljon da na sektoru Druge proleterske napadne na Livnu.

Ispod nas, u Livnu, i dalje je ključalo. Brdski topovi su neprestano tukli zgrade u kojima su bili naši. I oklopni automobili su bili u pokretu. Polako su se približavali zgradama i iz mitraljeza tukli u prozore. Jedan od njih je stao neposredno uz jednu od zgrada u kojima su naši bili. Odjednom sam viđio kako iz oklopног automobila poče da izbjiga dim, a zatim je stala da suklja vatru. »Naši su uništili tanketu u gradu« — prenosilo se od borca do borca na položaju. Tog časa su stupili u akciju naši minobacači i teški mitraljezi. S naših položaja su se čuli gromki borbeni poklici.

Dobro smo ocijenili odstojanje. Mitraljezi su tukli po gradu. Istina, vatra nije bila najpreciznija, ali se ustaše više nijesu slobodno u kolonicama kretnale gradom, već su pretrčavale ulice i držale se trotoara idući uz same zidove zgrada.

Komandanti bataljona s komandantom brigade na izviđanju uoči napada na selo Kijevo (između Vrlike i Knina), 6. novembar 1942.

Brigada na mostu u Šuici kod Livna, decembar 1942.

Srušeni most na Neretvi u Jablanici, 1943.

Tada je jedan minobacač iz Prvog bataljona Četvrte brigade pogodio bunker ispod nas. Nekoliko ustaša je pobjeglo iz njega. U istom trenutku sam zapazio nekakvo čudno tumaranje ustaša po gradu. Kretali su se čas u jednom čas u drugom pravcu. Po svemu je izgledalo da se približava čas našeg juriša. I došao je.

Kao da je postojao ugovoren znak, jednovremeno su se svi borci naših brigada digli iz svojih zaklona i pošli na juriš. Kao lavina, sa svih strana smo se sručili u grad. Ustaše su u potpunom neredu i paničnom strahu bježale preko polja pored stočne stanice i druma Livno — Duvno. Ponovo je počela da dejstvuje naša artiljerija. Srapnelima je precizno tukla zlikovce koji su bježali iz Livna.

Računao sam da je na cesti Livno — Duvno jedan bataljon Četvrte brigade, i bio sam siguran da ni tamo neće lako proći. Međutim, taj bataljon nije bio tamo, i to je ustašama umnogome olakšalo povlačenje. Osim toga, ni gonjenje nijesmo pravovremeno preduzeli.

Ali i bez toga pobjeda je bila značajna. Livno je oslobođeno — naređenje druga Tita je u potpunosti izvršeno.

Kako su same priznale, ustaše su pretrpjele znatne gubitke: oko 160 ljudi im je poginulo i ranjeno, a oko 200 je nestalo.

I naši gubici su bili prilično veliki. U cijeloj diviziji je bilo 186 mrtvih i ranjenih.

Čim sam ušao u grad potražio sam borce Drugog bataljona Četvrte brigade da im od sveg srca čestitam na ogromnom uspjehu koji su postigli u borbi za Livno. Slobodno mogu da tvrdim da Livno toga dana ne bi bilo oslobođeno da taj bataljon nije na takav način izvršio svoj zadatok i da nije ušao u grad.

Vidio sam i mesto na kojem se Drugi bataljon uvukao u grad. Između dva bunkera je na jednom

mjestu bila prosječena žica. Tuda je bio bataljon, u koloni po jedan, ušao u grad. Pored žice sam ugledao jednu mrtvu drugaricu iz Drugog bataljona. Nije uspjela da sa svojim drugovima prodre, već je ostala i svojom krvlju označila put kojim je bataljon ušao u uporište.

NAPAD NA DUVNO

Odmah po oslobođenju Livna brigada je usmjerena prema Šujici. Prvi i Četvrti bataljon razmješteni su u selu Potočanima, a Drugi i Treći su ostali na Borovoj glavi.

Primili smo i nov zadatak: da noću između 17. i 18. decembra likvidiramo neprijateljev garnizon u Šujicama. Za tu akciju smo bili ojačani haubičkom baterijom.

Predviđali smo da u direktnom napadu učestvuju Drugi i Četvrti bataljon, dok bi Treći zatvorio pravac prema Duvnu. Prvi bataljon je predviđen kao rezerva i u isto vrijeme zaštita haubičkoj bateriji, pošto nijesmo bili sigurni u to da ustaše neće izvršiti ispad duž ceste, gdje je baterija trebalo da zauzme položaj. Da bi se ta akcija osigurala i od Kupresa, u tom pravcu je upućen jedan bataljon Druge proleterske brigade.

Međutim, napad nije izveden pošto su ustaše dan ranije napustile garnizon i povukle se prema Duvnu. Tako smo iste noći, bez ikakve borbe, ušli u Sujicu.

Sljedećeg dana smo uputili dva bataljona u Duvansko polje i stavili ih pod komandu Četvrte proleterske, čiji je zadatak bio da u noć između 18. i 19. decembra likvidira neprijateljev garnizon u Duvnu.

Izvršavajući naređenje štaba Četvrte brigade, Četvrti bataljon je učestvovao u napadu na Duvno. Bio je to neobično težak zadatak, težak i za mnogo

iskusniju jedinicu nego što je on bio. Napadati Duvno sa istoka preko čistog i ravnog Duvanjskog polja mislim da nije bilo neophodno potrebno, a taj je zadatak dobio Četvrti bataljon. Smatram da je bilo potrebno i sa te strane imati neku jedinicu, ali ne da bi napadala već da bi blokirala grad ili izvršila slabiji pritisak.

Bataljon je izvršavao zadatak pod vrlo teškim okolnostima. Međutim, on se našao na brisanom prostoru na prilazima Duvnu i to pod dobro organizovanom i ubitačnom vatrom neprijateljevom. Izvršio je zadatak, ali je pretrpio znatne gubitke: 15 boraca je poginulo i 25 ranjeno; to je mnogo i za cijelu brigadu. Štab brigade je pohvalio sve borce i starješine Četvrtog bataljona.

Saznali smo da je i neprijatelj pretrpio značajne gubitke i da je u Duvnu zaplijenjena velika količina oružja, municije i hrane.

Po naređenju štaba divizije, 21. decembra upućujemo Treći bataljon u Livno. Pretpostavljamo da će dobiti zadatak da zatvori pravac Sinj — Livno, vjerovatno na Vagnju. Prvi bataljon je i dalje u Malovanu, a ostala dva u Šujici i okolini.

Neprijateljeva avijacija je prilično aktivna, i već po drugi put bombarduje Duvno. Preduzeli smo mјere da se danju u Šujici gotovo нико ne zadržava kako bismo izbjegli gubitke od eventualnog bombardovanja.

Tih dana je stigao drug Momir Jakić koji je bio iz okoline Šavnika. Ispričao je potresnu priču. Kada su se naše jedinice povlačile iz Crne Gore on je ostao kao pozadiinski radnik na terenu. Stanje na njegovom terenu bilo je takvo da više nije mogao izdržati, tim prije što je nailazila zima. S nekoliko drugova je riješio da napusti svoju teritoriju i dođe u Bosnu i priključi se nekoj od naših brigada. Negdje blizu Miljevine četnici su ih pohvatili na spavanju i odveli u Nevesinje, gdje su ih strijeljali. Strijeljanje je iz-

vršilo nekoliko četnika. Dva metka su ga pogodila u glavu. I Momir je pao kao pokošen. Računajući da su svi koji su strijeljani sigurno mrtvi, četnici su otišli. Momir je ostao da leži na jednoj livadi. Bila je noć kada je shvatio da je živ, te je uz natčovječanske napore krenuo prema Glavatičevu. Neki hodža simpatizer NOP-a ga je prihvatio i smjestio u svoju kuću. Liječio ga je kako je najbolje znao i umio. Rana pored nosa mu je i dalje curila. Cim je osjetio da može produžiti put zahvalio je hodži i otišao. Naša jedinica je bila prva na koju je naišao. Izrazio je želju da kod nas ostane. Pošto je znao prilično dosta o stanju u Crnoj Gori uputili smo ga u štab divizije, da o tome tamo lično ispriča. Pored toga, preporučili smo mu da ode u divizijsku bolnicu i tamo izlijeci ranu, pa da tek onda dode u brigadu. Danas Jakić živi kao penzionisani major u Nikšiću, i, kako sam čuo, često posjećuje hodžu koji mu je spasio život.

NAPAD NA KUPRES

Dvadeset šestog decembra brigada je dobila na-ređenje da napadne na Kupres. Da budem iskren, tome zadatku se nijesam obradovao, jer sam do tada dva puta učestvovao u napadu na Kupres. Utvrđe-nja oko Kupresa dobro sam poznavao, te sam sum-njao da ćemo moći bilo šta da uradimo ukoliko u njemu bude bio neprijatelj koji ga je držao prilikom ranija dva napada. Istina, sada će nas u napadu podržati i naša haubička baterija i blindirana kola koja su zaplijenjena u Livnu.

Naša brigada će napadati od Kupreških vrata i sa Stožera, a Druga proleterska sa zapada i juga. Teren odlično poznajem, jer sam i ranije učestvovao u napadu na Kupres od Stožera.

Tog dana oko podne štab brigade je sa Drugim i Četvrtim bataljonom krenuo iz Šujice prema Ku-

presu. Prvi bataljon, koji je do tada bio u Malovanu, upućen je preko Kupreškog polja i Blagaja na cestu Kupres — Bugojno da zatvara taj pravac pošto će Prva divizija dejstvovati prema Bugojnu. Da taj bataljon tamo pošaljemo — naredio nam je Vrhovni štab. Treći bataljon se još nije bio vratio u sastav brigade.

Do Donjeg Malovana putovali smo sasvim dobro, a onda su nastale prave muke: ušli smo u gustu maglu, i vodiči su zalutali. Plašili su se, izgleda, da nam to saopšte, te smo prilično vremena izgubili u lutanju. Pozvao sam ih i iz kraćeg razgovora s njima utvrdio da oni ne znaju gdje se nalazimo. I tom prilikom busola mi je mnogo koristila. Da je nijesam imao vjerovatno je da bismo cijelu noć lutali i ko zna da li bismo uopšte stigli na cilj. Dakle, izvadio sam kartu i busolu i postao vodič. Istina, nismo išli putevima, ali sam bio siguran u to da idemo kuda treba. Spustio se mrak, te nam je on još više komplikovao kretanje.

Bila je uveliko noć kada smo stigli na mjesto na kom je nekada bilo selo. Tu smo našli zgarište. Ni jedne kuće. Niko od ranijih žitelja nije ostao u selu. Ako je slučajno poneko i preživio ustaška zvjerstva, sigurno je u nekakvoj improvizovanoj zemunici duboko u šumi. Pretpostavljam da je na tom mjestu nekada bilo selo Zanogline, ali nijesam bio u to potpuno siguran. Tek kada sam ugledao jezerce u blizini sela, koje i na karti postoji, uvjerio sam se da su to Zanogline i da smo na pravom putu.

Produžili smo da maršuiemo istočnim padinama Crnog vrha u pravcu sela Kukavice. Gazimo snijeg koji je ranije pao, i on nam otežava kretanje. Zaustavili smo se u šumi Blatnom dolu, u neposrednoj blizini Kukavice, i tu zanoćili. Ispred nas, u samom selu, bile su dvije čete Druge proleteriske.

Cim je svanulo oba naša bataljona i štab brigade su ušli u selo. Namjeravali smo da poslije kraćeg

odmora produžimo prema Stožeru, pošto je bilo predviđeno da napad na Kupres počne u 18 časova.

U međuvremenu je stigao kurir iz štaba divizije s naređenjem da se napad na Kupres odloži za 24 časa. (Mi nijesmo znali zašto je donijeta takva odluka.) Prema tome, napad će početi 28. decembra u 18 časova.

Uputili smo jača obezbjeđenja prema Kupresu, a većina je ostala u selu da se odmori za predstojeću akciju. U cijeloj toj okolini to je bilo jedino selo u kojem su sve kuće bile čitave. Ustaše su ih poštедjele zato što su u svojim redovima imale mladiće iz tog sela. To je bilo prvo muslimansko selo za koje sam znao u kojem se žene nisu skrivale. Nisu imale na sebi ni zar ni feredžu, niti su ih, kako su mi same rekle, ikada nosile. Domaćin u čiju kuću se smjestio štab brigade imao je sina u ustašama, a kod kuće su mu bile snaha i dvije čerke.

Raskomotili smo se i izuli da se odmorimo i osušimo obuću. Neki su zaspali jer smo noć proveli u napornom maršu, a i ono malo što smo se odmarali — odmarali smo se u šumi na snijegu.

Iz sna me je trgao prodoran glas stražara ispred kuće u kojoj smo bili. Povikao je »Stoj!«, a odmah zatim »Ustaše!« Počela je pucnjava.

Shvatio sam samo toliko da su ustaše tu, ispred samog štaba, i prvi put u toku rata sam zadrhtao. Nijesam znao ni koliko ih je ni kako su prošli kroz naše obezbjeđenje, a u glavi mi se vrzmalо samo jedno: šta da se preduzme? Prosto nijesam znao kako da o svemu tome obavijestimo bataljone i kako da organizujemo otpor, jer sam prepostavljaо da je moguće da ustaša ima svuda po selu. Zgrabio sam samo pušku i onako bos prišao prozoru. To su učinili i drugi članovi štaba, jer smo svi bili u jednoj prostoriji. Tek tada sam shvatio o čemu je riječ i, da budem iskren, odahnuo.

Četiri ustaše su poslije pijanke saonicama pošle iz Kupresa u Kukavice. Jednom od njih je vjerenica bila iz kuće u kojoj smo mi bili. On im je predložio da je posjete i da kod nje produže pijanku. Zahvaljujući neobično gustoj magli, a i neopreznosti našeg obezbjeđenja, neprimjetno su stigli do pred samu kuću. Stražar ih je zaustavio i pripucao. Istrčali su borci iz pratećeg voda i kuriri, i ustaše su se predale. Na saslušanju su dale sve podatke o jačini i naoružanju kupreškog garnizona. U garnizonu je bilo gotovo isto onoliko ustaša koliko i prilikom izvođenja prvog i drugog napada. Pored toga, izjavili su da su u međuvremenu izgradili dosta novih utvrđenja. O svemu tome smo obavijestili štab divizije.

Zanimljivo je bilo ponašanje djevojke kada je vidjela svoga vjerenika zarobljenog i vezanog. Bez uzbudjenja je izjavila da ga nikada nije voljela, da je pijanica i da su je roditelji primorali da se vjeri za njega. Drago joj je bilo što će ga se makar i na takav način otarasiti.

Naveče su naše patrole u susjednom selu Kutima zarobile 4 ustaška milicionera sa puškama, a kuriri koji su nosili naređenje našem Prvom bataljonu uz put su zarobili jednog domobranskog oficira koji je bio intendant milicije u Kupresu.

Sutradan ujutru ustaše su iz Kupresa preduzele napad u pravcu Kukavice, ali su poslije kraće borbe odstupile.

Oko podne smo pošli prema Stožeru. Četvrti bataljon je ostao na Malom Stožeru, na položajima koje su nekada ustaše za sebe napravile. S Prvim bataljom Četvrte brigade, u drugom napadu na Kupres smo ih rastjerali s tih položaja, i po svemu je izgledalo da ih više nijesu posjedali.

Po naredenju štaba divizije jedino je jedan naš bataljon u 17 časova trebalo da napadne na grad. Taj zadatak je dobio naš Drugi bataljon, koji je od Velikih Vrata napadao na grad.

Tačno u 16 časova počela je artiljerijska priprema. U njoj su učestvovalе haubice i minobacači. Sa Stožera nijesmo mogli osmatrati kako su pogadali, jer je Kupres bio pod vrlo gustom maglom. Nama se činilo da granate pogađaju cilj. Međutim, posljednjih desetak granata nije eksplodiralo, i ustaše su počele da likuju. Dok su granate eksplodirale, u gradu je bio tajac i metež, ali kada su zatajile, nastalo je pravo urlanje koje smo čak i na Stožeru čuli.

Pored ustaša te noći smo imali još dva neprijatelja — mjesecinu i tanak sniježni pokrivač. Oni su nam veoma mnogo otežavali da neprimjetno podilazimo. Već kada je bataljon prilazio gradu ustaše su ga osmotrile i na njega otvorile vatru. Nekoliko puta je u toku noći bataljon pokušavao da prodre u grad, ali bez uspjeha. Po vatri smo cijenili da ni bataljoni Druge proleterske nijesu ušli u grad, te smo pred zorom naredili bataljonu da se povuče na Velika Vrata.

Na Malom Stožeru smo s Četvrtim bataljonom proveli cijelu noć. Bilo je veoma hladno, te smo u snijegu naložili vatru.

Još se nije bilo čestito razdanilo, a ustaše su bile tako reći svuda oko nas. Bila se spustila gusta magla, te ih nijesmo ranije primijetili. Pošle su na juriš sa svojim starim parolama koje su se ticale naših drugarica.

Četvrti bataljon se nije najbolje snašao, i njegov otpor je bio prilično slab i neorganizovan, ni jedan puškomitraljez nije mogao dejstvovati zbog toga što se mast kojom su bili podmazani bila smrzla. To nam je bilo dragocjeno iskustvo i pouka. Od tada smo znali kako da čuvamo i održavamo automatsko oružje zimi. Takva greška nije nam se više dogodila.

Pošto bataljon nije mogao pružiti ozbiljniji otpor, naredio sam da se povuče prema Prvom bata-

Ijonu, a štab je krenuo prema Velikim Vratima, jer sam računao da ćemo tamo naći Drugi bataljon, kojem je naređeno da se iz Kupresa povuče u tom pravcu.

Pošli smo kosom nekoliko stotina metara, kad se iz guste magle odjednom pojaviše ustaše. Bile su oko 20 metara iznad nas. I mi i oni u prvom trenutku smo se iznenadili. Kako ih je bilo neuporedivo više od nas — članova našeg štaba i kurira — naredio sam da naši odmah skrenu desno prema cesti Kupres — Bugojno. Spustili smo se, bolje reći otisnuli, niz jaku strminu po zaledenom snijegu. Konje i štabnu komoru smo ostavili. Komesar brigade, koji je jahao konja, nije pošao s nama, već je onako na konju pojurio naprijed. Nekoliko dana nijesmo znali šta je s njim. Pretpostavliali smo da je poginuo. U toj gužvi je nestao i intendant brigade drug Čaće. Za njega smo bili gotovo sigurni da je poginuo, pošto za sve vrijeme rata nijesmo o njemu ništa čuli. Međutim, i on je ostao živ. Poslije više dana lutanja povezao se s nekom teritorijalnom četom u okolini Janja i u njoj ostao jer više nije bio u mogućnosti da se poveže sa brigadom.

Spustili smo se na cestu u Koprivnici. Tu smo zatekli neke dijelove naše brigade. Zastali smo da se malo odmorimo i ugrijemo oko vatre naložene između zidina davno izgorjele kuće. Za svaki slučaj sam naredio da se jedan vod uputi prema Kupresu, jer sam pretpostavljao da će ustaše poći za nama. Nije prošlo mnogo vremena, a ustaše su se ponovo pojavile. Bili smo prinuđeni da odstupamo uz brdo Suljagu, i to pod jakom mitraljeskom i puškomitrailjeskom vatrom. Jedan snop je zahvatio i mene. Meci su mi na nekoliko mjesta okrznuli kožni kaput. Namjerno sam pao i malo se kotrljao kako bi stvorio utisak da sam pogoden, jer je trebalo pretrčati još pedesetak metara brisanog prostora. Ostao sam na snijegu možda cijeli minut, a onda sam naglo ustao i

pretrčao do prvog zaklona. Odmakli smo se od ceste, a ustaše su produžile u Bugojno.

Odmah sam uputio kurira u Prvi bataljon, koji je bio na tom pravcu, da ga obavijesti o nailasku ustaša.

Tačno oko podne kolona ustaša je naišla na Treću četu Prvog bataljona, koja je bila u zasjedi na samoj cesti. Ustaše su puštene da priđu sasvim blizu, a onda je na njih otvorena vatra. Najzad su toga dana i one iznenadene. Na samoj cesti naši su izbrojali više od 20 mrtvih neprijateljevih vojnika; ostali su se razbježali u gustu šumu Podovu. Dva dana kasnije tu je došla jedna naša patrola da bi pronašla i uzela minobacač koji smo bili sakrili jer konji tuda nijesu mogli proći. Kada su se borci koji su bili u patroli vratili s minobacačem, pričali su mi da su u šumi naišli na nekoliko zalutalih ustaša.

Ponovo smo imali svu štabnu komoru i konje, jer su ih ustaše ostavile na cesti kada su bježale ispred Prvog bataljona.

Stigao je kurir Drugog bataljona sa izvještajem da je i njegov bataljon napadnut na Velikim Vratima, ali se bez gubitaka povukao ka Blagaju.

Cim je pao mrak i mi smo sa ta dva bataljona pošli prema Blagaju. Zaobišli smo Velika i Mala Vrata pošto smo pretpostavljali da bi neprijatelj tako mogao biti.

Put je bio neobično težak i naporan. Cijelu noć smo se kretali bespućem i po prilično dubokom snijegu noseći teške ranjenike. Jedan ranjenik je svu noć jahao konja. Kada smo prolazili oko Velikih Vrata čuo sam kako malo glasnije jauče. Prišao sam mu i opomenuo ga da prolazimo blizu neprijateljevih položaja. Bio je ranjen u nogu. Kost mu nije bila povrijeđena. Kad sam mu rekao da njegova rana nije teška, prestao je da jauče. Na prilazima Blagaju pao je mrtav s konja. Rekli su mi da je smrt nastupila zbog prevelikog izliva krvi.

U zoru 30. decembra stigli smo u Blagaj. Na okupu su bili sva tri bataljona i štab brigade. Dok su se umorni borci odmarali napisali smo izvještaj štabu divizije i tražili bar da se jedan dan odmorimo na toj prostoriji.

Prije nego što je naš izvještaj stigao u štab iz njega je stiglo naređenje da se što prije vratimo u Sujicu. Toga dana smo primili vijest koja nas je duboko dirnula, zamjenik komandanta brigade Jovo Martić je umro u glamočkoj bolnici.

Bio je to neobično hrabar borac i dobar komandan. Kada je počeo ustank 1941. godine, kao mladi seoski učitelj, došao je na čelo prve ustaničke grupe koja je obrazovana u Bukovici. Bio je jedan od organizatora Sjevernodalmatinskog odreda i njegov komandant. Drugovi su mi pričali o njegovoj hrabrosti i umještosti koje je ispoljio u borbama protiv Talijana na Bukovici. Jovo je takav bio i kao zamjenik komandanta brigade. Bio je neobično omiljen među borcima brigade i u narodu Bukovice. Njegova smrt nam je pala tim teže što nije poginuo u borbi već nam ga je otela teška bolest.

Nekoliko dana kasnije stigao je komesar brigade Ante Jurlin (Marko). Poslije više dana lutanja po šumi između Kupresa i Bugojna izgledao je očajno. Jedva se kretao.

Ispričao nam je kako mu se desilo da se odvoji od nas i kako je proveo to vrijeme do povratka u brigadu...

... Onog trenutka kada su se ustaše pojavile u našoj neposrednoj blizini, na kosi između Malog Stožera i Velikih Vrata, on je bio na konju. Kada su ustaše otvorile vatru čuo je moje naređenje da se skrene desno prema cesti, ali nije mogao: konj se toliko uplašio od pucnjave da je prosto odgalopirao u pravcu Velikih Vrata. Pucali su, ali nekim čudom ni jedan metak ga nije pogodio.

Poslije nekoliko stotina metara uspio je da zaustavi konja i siđe s njega. Produžio je potpuno sam pravcem za koji je pretpostavljao da se mi na njemu nalazimo i zалutao. Tako je stigao do nekog potoka, i u napuštenoj vodenici na njemu zanoćio. Ispod vodeničnog kamena našao je nešto malo ovsenog brašna, i to mu je bila sva hrana za nekoliko dana. Borbu koju smo vodili na cesti Kupres — Bugojno uopšte nije čuo, niti patrole koje smo slali da ga traže. Peo se na okolna brda da bi se odatle orijentisao, ali nije uspio zato što su svuda oko njega bile gusta borova šuma i veoma gusta magla. Tek poslije dva do tri dana lutanja poznao je Kupreško polje i pošao prema njemu.

Sasvim iznemogao od umora i gladi, a i inače se teško kretao jer je bio invalid, svratio je u jednu usamljenu kuću negdje u Kupreškom polju. Od žene koja je sa djecom bila sama u kući dobio je nešto hrane. Odlučio se da tu zanoći, jer više nije mogao da se kreće, a pored toga plašio se da će noću ponovo zалutati. U zoru je neko zakucao na vrata. Mislio je da su ustaše, te je s punom mašinkom stao pored prozora. Uplašena domaćica je prišla vratima i upitala ko je. Bila je to patrola našeg Kupreškog bataljona. Ante je pošao s patrolom, a nešto kasnije drugovi su mu našli konja i tako ga dopratili do brigade.

U petoj neprijateljskoj ofanzivi, u borbama na Sutjesci, Ante Jurlin je kao član politodjela Prve dalmatinske brigade poginuo. Nestalo je prvog komesara Druge dalmatinske brigade, starog komuniste i prekaljenog partijskog radnika od prije rata. Često je hapšen, a neko vrijeme je proveo na robiji. Pričao mi je o strahovitim mukama koje je pretrpio u zatvorima stare Jugoslavije. U pamćenje mi se narocito urezala pojedinost da su ga tukli motkom po tabanima. Objasnjavao mi je i kako su to dželati i mučitelji izvodili i u kakvom je položaju on tada bio.

Po zanimanju je bio moler (pitur), a živio je u selu Prvić-Luci kod Šibenika. Bio je oženjen i imao je dvoje djece.

Pričao mi je i o tome kako je uređivao dvoranu u Zagrebu u kojoj je održana V zemaljska konferencija.

U Šibeniku je Ante dugo bio sekretar Okružnog komiteta za sjevernu Dalmaciju. S te dužnosti je došao za komesara Sjevernodalmatinskog odreda, a kada je formirana Druga dalmatinska postao je njen prvi komesar.

Rastali smo se pred početak pete neprijateljske ofanzive, kada je on, po odluci Centralnog komiteta, upućen na politički rad u politodjel Prve dalmatinske brigade.

POVRATAK BRIGADE NA TEREN LIVNO — DUVNO

Sutradan smo, poslije prilično teškog i napornog marša preko Kupreškog Polja, stigli u Šujicu. Tu nas je čekalo novo naređenje — da produžimo u Livno.

Prvog i drugog januara 1943. godine brigada je stigla u Livno. Prvi i Četvrti bataljon su se smjestili u gradu, a Drugi je ostao u selu Potočanima da zatvori pravac od Šujice. Uspostavili smo vezu s našim Trećim bataljonom, koji je i dalje bio na Vagnju i koji je tu zatvarao pravac od Sinja prema Livnu.

Deset dana je brigada ostala na toj prostoriji i uglavnom se odmarala. Dali smo nekoliko priredaba u gradu i okolnim selima.

Tih dana je stigao drug Mirko Milojković, član politodjela brigade, koji je sa omladincima naše brigade prisustvovao kongresu omladine u Bihaću. Dugo nam je pričao o utiscima sa kongresa mladih, o referatu, diskusijama i zaključcima koje su donijeli.

Dogovorili smo se o tome kako sve to da prenesemo borcima brigade, jer, kao što sam već rekao, najveći dio brigade sačinjavali su mladi. Održan je sastanak sekretara Skoja bataljona, na kome je za sekretara Skoja brigade izabran Branko Milinković.

Dvadesetog januara 1943. godine, izvršavajući naređenje štaba Druge divizije, brigada je stigla u Duvno i smijenila Četvrtu proletersku brigadu, koja je sa Drugom proleterskom otišla na izvršenje novog zadatka. Obje brigade su bile upućene prema Kninu da razbiju četnike oko Plavna, Strmice i Golubića.

Prvih nekoliko dana je na svim pravcima koje su kontrolisali naši bataljoni bilo uglavnom mirno, osim prema Posušju. Drugi bataljon je vodio dvije veće borbe sa ustašama koje su pokušavale da se probiju ka Duvnu. U oba maha su ustaše odbijene.

Tih dana su stigle vakcine protiv trbušnjaka, te su se vakcinisali svi borci brigade. Tada smo prvi put mogli da preduzmemos preventivne mjere protiv te opake bolesti od koje je umrlo prilično dosta drugova.

S našim Prvim bataljonom uspostavili smo telefonsku vezu. Iz njega nam javljaju da su Talijani sa artiljerijom i tenkovima 21. januara izašli iz Sinja i da su tukli naše položaje na Vagnju.

Sa više strana stigla su nam obavještenja da se Talijani, ustaše i četnici iz okolnih garnizona pripremaju da počnu ofanzivu na našu slobodnu teritoriju, ali naše jedinice još nijesu primijetile nikakve veće pokrete.

Stab brigade je u samostanu, odakle su popovi pobegli sa ustašama prilikom oslobođenja Duvna.

Dvadeset šestog januara prvi put smo saznali, i to preko Radio-stanice »Slobodna Jugoslavija«, da je neprijatelj koncentrisao ogromne snage i sa svih strana počeo ofanzivu na našu slobodnu teritoriju. Dakle, četvrtu neprijateljsku ofanzivu bila je u toku.

Tog dana smo preko štaba Četvrte operativne zone, koji je bio u Livnu, primili naređenje od Vrhovnog štaba da se što više angažujemo prema Imotskom. Stoga je naređeno Trećem bataljonu da likvidira ustaške postaje u selima Virju i Vinjanu koja se nalaze prema Posušju i Imotskom, a Drugom i Četvrtom da to učini sa selom Rakitnim.

U noć između 28. i 29. januara zadatak je izvršen, i to bez ikakvih teškoća. Ustaše su pobjegle uglavnom u pravcu Posušja.

Neprijateljeva avijacija je sve aktivnija. Često bombarduje sela i položaje koje drže naši bataljoni. Bombardovali su sela Rakitno i Crvenice, ali bez ikakvog uspjeha.

Tih dana je zamjenik komesara brigade dostavio izvještaj o radu partijske organizacije u brigadi, u kome se između ostalog kaže:

»Razvoj partijskih organizacija, a uporedo s tim i razvoj brigade kao vojničke jedinice, naročito u posljednje vrijeme, stalno napreduje. Postižu se vidni uspjesi u svim pravcima, po svim linijama partijske djelatnosti. Izlazi se polako ali sigurno iz raznih slabosti, otklanaju se mnogi nedostaci kojih je bilo isusviše, uspješno se likvidira sve ono što nas je sputavalо u radu. Danas, s pravom, postavljaju naše organizacije zadatak — stići ostale brigade naše divizije ...

Iako smo imali u posljednjim borbama nekoliko poginulih partijaca, ipak je broj članova prilično velik. U brigadi ima 151 član Partije, 62 kandidata, 339 skojevaca. Od svih članova Partije ima 66 radnika, 40 seljaka, 25 intelektualaca, 9 namještenika i 11 koji su imali prije razne vojne funkcije. Prosječni staž partijaca 11 mjeseci. Tako visok staž u našoj mladoj organizaciji objašnjava se time što u Partiji ima nekoliko drugova sa 5—15 godina partijskog staža. Iz toga proizlazi da je članstvo Partije po svom socijalnom sastavu, uglavnom, proletersko, jer i se-

ljaci koji su u Partiji predstavljaju pravu seosku sirotinju. Najveći broj intelektualaca koji su kod nas došao je iz drugih brigada. Inače ova brigada je njima vrlo siromašna. Takva proleterska masa iziskuje uporan rad, ali s druge strane predstavlja garantiju da će se od tih partijaca stvoriti ljudi do kraja odani Partiji...

Uporedo sa razvojem i napretkom Partije razvijaju se naši bataljoni. U posljednjim borbama, koje su bile teške, vojnici su mnogo naučili u pogledu ratne vještine. Ova brigada, koja je sastavljena uglavnom od neiskusnog ljudstva, već je osposobljena i za izvršavanje onih zadataka koji iziskuju veliku hrabrost i vještinu ...«

Drugog februara u Duvno su stigli članovi štaba naše Druge divizije.

Upoznali su nas sa situacijom na svim sektorima naše slobodne teritorije na kojima su jake nemačke i talijanske snage, potpomognute ustašama i četnicima, počele svoju četvrtu ofanzivu. Zadatak naše divizije je bio da uskoro oslobođi Imotski i Posušje.

Stigla je i Druga proleterska brigada i produžila u sela Odžak i Sarajlije.

Naša brigada je dobila zadatak da odmah počne nasilno da izviđa teren prema Posušju, pošto će se uskoro pristupiti likvidaciji neprijateljevog garnizona u Posušju.

S Prvim bataljonom, koji smo povukli sa Vagnja, smjestili smo se 6. februara u selo Kovače. Naredili smo Trećem i Četvrtom bataljonu da njihove manje grupe što prije nasilno izvide teren u pravcu Posušja.

Narednih dana smo obavili sve pripreme za likvidaciju neprijateljevog garnizona u Posušju. Treći bataljon je stigao u selo Vučipolje, a ostali bataljoni su zauzeli položaje radi izvođenja napada lijevo i desno od njega.

Druga dalmatinska brigada je 9. februara 1942. godine, izvršavajući naređenje štaba Druge proleterske divizije, oslobođila Posušje. Neprijatelj je pružio otpor samo na isturenim položajima iznad Posušja, a zatim se povukao prema Imotskom. Napad je podržavala i divizijska artiljerija.

Prilikom oslobođenja Posušja zarobljena su četiri domobrana i zaplijenjen jedan kamion sa 25.000 metaka.

Kako ustaše nijesu bile potučene, pretpostavljalj smo da se mogu vratiti, te smo se obezbjedili i od Širokog Brijega i od Imotskog.

Prema Imotskom su bila upućena dva bataljona, i to Prvi i Treći, sa zadatkom da gone neprijatelja koji je u tom pravcu odstupio.

Sutradan oko podne naša predviđanja su se ostvarila. Posada koja je ranije bila u Posušju, vjerojatno ojačana novim snagama iz Imotskog, izvela je protivnapad na ta naša dva bataljona. U prvom sudaru neprijatelj je uspio da ih potisne. Međutim, brzo su intervenisali Drugi i Četvrti bataljon, koje smo uputili na bokove neprijatelja koji je nastupao, te smo ubrzo zaustavili neprijatelja, a po podne smo ga razbili, tako da je u potpunom neredu odstupio u Imotski. Drugi i Četvrti bataljon su produžili da ga gone sve do Imotskog, koji je u noć između 10. i 11. februara oslobođila Četvrta proleterska crnogorska brigada.

Već iste noći smo povukli Prvi i Treći bataljon u Posušje da bi obezbjedili pravac od Širokog Brijega, pošto smo pretpostavljali da i otuda može uslijediti neprijateljeva intervencija, a Drugi i Četvrti bataljon su ostali u Donjim Vinjanima i Gorici.

Na toj prostoriji brigada je kraće vrijeme predahnula i nije dolazila u bilo kakav dodir s neprijateljem, osim što je avijacija često bombardovala Posušje i Okolinu.